

JUSZKÁN Petra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Német Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

petra.juszkán@gmail.com

ORCID: 0009-0009-4147-0459

MAGYAR ÉS SZERB SZÓASSZOCIÁCIÓK KVALITATÍV ELEMZÉSE A PROTOTÍPUS-ELMÉLET FÉNYÉBEN

**Kvalitativna analiza mađarskih i srpskih asocijacija reči
u svetlu teorije prototipa**

**Qualitative Analysis of Hungarian and Serbian Word
Associations in Light of Prototype Theory**

A szóasszociációs vizsgálatokkal már régóta foglalkoznak a pszicholingvisztika területén, melyek segítségével alaposan feltárható a mentális lexikon szerveződése. A kultúra nagy szerepet játszik ilyen szempontból, így a kétnyelvűek helyzete e téren igen nagy érdeklődést mutatott a nyelvészek körében az utóbbi évtizedekben. Kutatásunkban vajdasági magyar ajkú általános és középiskolásokkal végeztünk szóasszociációs kísérleteket, ahol magyar (anyanyelvű) és szerb (környezetnyelvű) szavakat váltakozva használtunk. Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk, vajon az azonos jelentésű magyar és szerb szavakra adott asszociációk mennyiben térnek el egymástól, valamint hogy megfigyelhető-e különbség az anyanyelven és a környezetnyelven produkált asszociációk között az Eleanor Rosch-féle prototípus alapú kategorizációs szintek (főlérendelt, alapszintű és alárendelt kategóriák) vonatkozásában. Eredményeink azt mutatják, hogy bár vannak megfelelések az anyanyelvű és környezetnyelvű asszociációk között, az adatközlők túlnyomórészt eltérő asszociációkat produkálnak, viszont kategorizációs szintjeik szempontjából mindkét nyelven elsősorban alapszintű fogalmakról van szó. Továbbá az is kiderül, hogy bár szignifikánsan több a magyar asszo-

ciáció a szerbekhez képest, ez a számbeli különbség kizárólag az alapszintű kategóriáknál mutatkozik, azaz adatközlőink fölrendelt és alárendelt szintű kategóriákat anyanyelvükön és a környezet nyelvén hasonló számban produkáltak. E kutatás eredményei hozzájárulhatnak a kétnyelvű mentális lexikon szerveződésének és a nyelvi, valamint kulturális hatások pszicholingvisztikai megértéséhez.¹

Kulcsszavak: szóasszociáció, prototípus-elmélet, kétnyelvűség, környezetnyelv, mentális lexikon

A dolgozat tárgya

Szóasszociációkkal végzett kutatásokkal a pszicholingvisztika és más tudományterületeken is több mint egy évszázada foglalkoznak a nyelvészek. Az ilyenfajta kutatások Galton (1883, 131) nevéhez fűződnek, aki önmagán végzett asszociációs tesztelést, hogy jobban megismerje a gondolkodási folyamatokat (vö. Kovács 2011, 22). Az ilyen típusú vizsgálatok célja az, hogy feltárják a mentális lexikon struktúráját és működését, választ keresve azokra a kérdésekre, hogyan szerveződnek és aktiválódnak a szavak és fogalmak az emberi agyban. A szóasszociációs teszteknek több típusa van, melyek kiválasztása az adott kutatott témaköröktől függ, így kötött és szabad szóasszociációs vizsgálatokról beszélhetünk. Az utóbbi további két vizsgálati módszerre tagolható, az egyválaszos és a többválaszos változatra (Lengyel 2012, 13–15). A többválaszos szóasszociáció során a vizsgálatba bevont résztvevőknek egy adott szóra (meghatározott időn belül) kell minél több asszociációt mondaniuk vagy leírniuk, ami lehetővé teszi a kutatók számára, hogy a létrejött szólisták további tanulmányozásával betekintést nyerjenek a szókincs szerveződésébe és a mentális lexikon hálózatába.² Dolgozatunk pontosan ezen a tesztelési fajtán alapul, melynél a kétnyelvűség kulcsfontosságú szerepet játszik. E téren hasonló kutatást végeztek már magyar ajkú nyelvészek (vö. Navracsics 2007, Laczkó 2014).

A szóasszociációs módszert alkalmazva azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az azonos jelentésű magyar és szerb szavakra a vajdasági magyar ajkú általános és középiskolások milyen asszociációkat adnak, és hogy ezek mennyiben térnek el egymástól. Ezzel összefüggésben elemezzük azt is, hogy ezek az eltérések megjelennek-e a Rosch-féle kategóriahierarchiában, tehát lesz-e különbség a fölrendelt, alapszintű, illetve alárendelt kategóriák számában és eloszlásában.

¹ Jelen kutatás a 23. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián (2024. nov. 30.), valamint a 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencián hangzott el (2025. ápr. 16.). Témavezető: dr. Pápista Zsolt.

² „A mentális lexikon egy hatalmas pókhálóhoz hasonlatos, amelynek csomópontjain helyezkednek el a lexikai egységek, közöttük pedig összeköttetések vannak, amelyek alapvetően szemantikai alapúak” (Neuberger 2012, 85., vö. Aitchison 1987/2012).

A kutatásunk így hozzájárulhat a kétnyelvű mentális lexikon szerveződésének mélyebb megértéséhez, valamint a nyelvi és kulturális hatások pszicholingvisztikai modellezéséhez.

Elméleti háttér

Szóasszociációs típusú vizsgálatokat manapság inkább a kétnyelvűség témakörén belül folytatnak. A kétnyelvű személyek asszociációs hálózatai különösen érdekesek, mivel a két nyelvi rendszer kapcsolódásainak és kölcsönhatásainak sajátosságait tárják fel. Valóban számos kutatást végeztek már nyelvészek e téren, s eredményeik kimutatták, hogy a kultúra (Kövecses–Benczes 2010, 46) és a tapasztalatok (Lengyel 2011, 11), amelyek magukba foglalják az élményeket (Márku 2012, 245), valamint az érzelmeket (Grabovac 2015, 172–174), fontos szerepet játszanak a szavak előhívásánál, de elsősorban a fogalmi kategorizáció kialakulásában nyelvtől függően.

Tapasztalatok

„Az egyén egy szó jelentését elsősorban azáltal ismeri fel, hogy a mondatokat, amelyekben a kérdéses szó előfordul, egybeveti, szembesíti a szituációkkal, amelyekre azok utalnak. A szó jelentését az »összefüggésből«, a felidézett szituációk ismeretében, egyéni tapasztalata alapján határozza meg, ill. teszi pontosabbá” – fogalmaz Telegdi, valamint hozzáadja, hogy „a világ, amelyet gondolunk, már keresztülment nyelvünk formai munkáján” (Telegdi 1979, 229–231, idézi Oláh 2006, 289). Ezt az álláspontot két évszázaddal korábban W. von Humboldt, majd később Sapir és Benveniste is támogatta, miszerint minden nyelv egyedi világszemléletet hordoz, amely sajátos keretet ad az azt beszélő népnek. A nyelv ezen köréből csak úgy léphetünk ki, ha egy másik nyelv megtanulásával egy új világszemléletet is elsajátítunk. E nyelvészek szerint minden nyelv saját módján szervezi a külvilágot, és ez jelentős hatással van az adott nép kultúrájára (Havas n. d.). Erre támaszkodik a Sapir-Whorf-hipotézis, a nyelvi relativitás elmélete is, melynek gyengébb változata szerint a nyelv befolyásolja a gondolkodást³

³ Példa rá a nyelvtani nem, amely képes befolyásolni a tárgyakról alkotott mentális reprezentációinkat, amelyek gondolkodásunk részét képezik. Ezek szerint, amennyiben egy főnév hímnemű vagy nőnemű, a vele megnevezett dolgot olyan tulajdonságokkal jellemzik, melyek a férfi, illetve női sztereotípiákhoz köthetők. Benczes–Kövecses (2010, 37) a következő példát hozza fel: „A kulcs szó például a németben hímnemű, míg a spanyolban nőnemű. A németül beszélők olyan tulajdonságokkal jellemezték a kulcsot, mint kemény, nehéz, fém, fogazott vagy hasznos, míg a spanyolul beszélők olyan jelzőket használtak, mint fényes, kicsi, csillogó, pici, bonyolult.”

(Kövecses–Benczes 2010, 36-37; Telegdi 1979, 230). Telegdi előbbi kijelentésére kapcsolódva említhetjük, hogy a szó elsajátításának módja határozza meg azt, melyik kommunikációs helyzetben lesz használatos. Ebben az esetben ez a folyamat az adott szó tárolására is kihatással van (Volterra–Teaschner 1978, 318, idézi Navracsics 2018, 11). Maga a *megnevezés* azt jelenti, hogy egy mentális képet szavakba öntünk. Azt pedig, hogy milyen nyelven tesszük, attól függ, hogy emlékezetünk mely szavakat hívja elő.

Sémák és konkrét képzeletek

A kognitívizmus szerint a nyelvre nem lehet különálló rendszerként tekinteni, hanem figyelembe kell venni a társadalmi és kulturális kölcsönhatásokat is, amelyek meghatározzák a nyelv használatát és működését. Így tehát a nyelvet az ember megismerési képességei és folyamatai formálják. Az emberek kétféleképpen rendezik a tapasztalataikat és az általuk ismert dolgokat: sémákon keresztül és konkrét képzeletekkel (Bańcerowski 2003, 196). A sémák olyan elvont (absztrakt), általánosított mentális képek, amelyek segítenek gyorsan kategorizálni a dolgokat anélkül, hogy minden részletre odafigyelnénk. Ha azt halljuk, hogy *szék*, akkor nem egy konkrét széket képzelünk el, hanem egy általános képet alkotunk róla, aminek négy lába van, és rá lehet ülni. Nem gondolunk arra, hogy milyen színű vagy milyen anyagból készült. A sémák azért hasznosak, mert segítenek gyorsan felismerni és kategorizálni a dolgokat anélkül, hogy minden apró részletre figyelni kellene. Ennek ellentéte a konkrét képzet, amely részletesebb mentális képet alkot. Ebben az esetben egy konkrét tárgyat képzelünk el, mint például a *szék* esetében a kedvenc székünket, amely a nappaliban helyezkedik el. Ilyenkor pontosan látjuk a színét, anyagát, formáját, valamint esetleg még azt is, milyen érzés leülni rá.

Tárolás és aktiváció

Amikor egy szót hallunk vagy olvasunk, az agyunk nem csupán a szót tárolja, hanem egy olyan mentális képet vagy fogalmat is létrehoz, amely az adott szó jelentésével és kontextusával kapcsolatos. Amennyiben egy megadott kontextus nélkül vagyunk kitéve egy szónak (például: *asztal*), saját magunk alkotunk egy kontextust és képzeljük el azt (Rosch 1978, 42). Ez a szó lehet tehát egy konkrét tárgy, egy esemény vagy egy absztrakt fogalom. A fogalmi reprezentáció segít abban, hogy gyorsan és hatékonyan értelmezzük és használjuk az információkat, valamint hogy kapcsolatokat hozzunk létre különböző fogalmak között.

A kétnyelvűek esetében, amennyiben a második nyelvüket később sajátították el, és a közeg is nagymértékben eltér az első nyelvüktől, akkor más mentális reprezentációkat rendelnek a lexikai elemekhez (Forgács 2003, 35–36). Kroll–Stewart (1994, 150) szerint a kétnyelvűek esetében, amennyiben a második nyelvet kevésbé tudják, annak lexikona gyengébben kötődik a fogalmi reprezentációhoz, viszont erősebb kapcsolatban áll az első nyelv lexikonjával, ami által jut el a fogalmi reprezentáció szintjéhez. „Amint a nyelvtudás tökéletesedik, úgy lesz egyre direktebb a kapcsolat a szó és a jelentés között, és úgy lesz egyre kevésbé szükség az első nyelvre mint közvetítő nyelvre” (Navracics 2018, 17). Az újabban EGG-vel végzett kísérletek, melyek a kétnyelvű egyének két nyelvének aktivációjának gyorsaságát mérték, kimutatták, hogy a késői kétnyelvűeknél a kognitív feldolgozás 200 milliszekundummal több időt igényel a korai kétnyelvűek kognitív feldolgozásánál (Navracics 2018, 23). Hasonló következtetésre jutott Grabovac (2015, 174–175), ugyanis kísérleténél a második nyelven való nyelvi feldolgozás lassúbb volt az első nyelv feldolgozásánál (a késői kétnyelvűek esetében). Továbbá arra is fény derült, hogy a negatív töltésű szavak a válaszadást nagyobb mértékben lassítják, mint a pozitívak.⁴

Érzelem

Marcos (1976, 554) arra a következtetésre jutott, hogy az alárendelt kétnyelvűeknél, akik a második nyelvet az első nyelvre építve tanulták, egy bizonyos érzelmi távolságtartás figyelhető meg a második nyelven. Ez az affektív, avagy érzelmi leválás azzal magyarázható, hogy a második nyelven használt szavak kevesebb érzelmi jelentést hordoznak. Ennek oka az lenne, hogy amikor ezeket a szavakat megtanulták, kevésbé voltak érzelmileg meghatározóak az élmények, mint amikor az anyanyelvüket sajátították el (Grabovac 2015, 172). Ez a magyarázat összhangban áll a pszichoanalitikus elmélettel, amely szerint a tapasztalatok és a tudatalatti vágyak a szavakhoz kötődnek, amikor kimondjuk őket (Marcos 1976, 553). Ezt Pavlenko (2008, 156) is alátámasztja kijelentésével, szerinte a szavakhoz kapcsolódó emlékek és tapasztalatok teszik azokat érzelmileg színessé. Amikor viszont színre lép a nyelvi korlát (a második [vagy idegen] nyelvhez kapcsolható érzelmi leválás), a második (idegen) nyelv használatakor az objektívebb döntéshozatal dominál. Azonban minél jártasabb az egyén a második nyelv használatában, annál jobban hasonlít az első nyelv érzelmi világára (Costa et al. 2014, 237).

⁴ A szavak magukban nem tartalmaznak érzelmeket, hanem a szavak hallatán, egyéntől függően, felidéződnek tapasztalatok és élmények, melyek pozitív vagy negatív érzelmeket tárolnak.

Eleanor Rosch prototípus-elmélete

A klasszikus kategorizáció elmélet megszületése Arisztotelészhez vezethető vissza, aki szerint a dolgokat szükséges és elégséges feltételek mentén csoportosítjuk. Ez azt jelenti, hogy egy dolog vagy egy csoportba (kategóriába) tartozik, vagy nem (Taylor 1991, 21). A kategóriákat pedig komponensekkel definiálják, így a FÉRFI kategória komponensei az *+ember*, *+felnőtt*, *+hímnemű*, míg a NŐ kategóriáé az *+ember*, *+felnőtt*, *-hímnemű*. Az elmélet célja az, hogy segítsen jobban megérteni a világot, hogy a kategóriák világos és egyértelmű határokkal bírnak, amelyeket nem lehet átlépni (Rosch 1975, 193; Kövecses–Benczes 2010, 26–28). A valós életben a mindennapi megismerés során viszont gyakran tapasztaljuk, hogy nem így kategorizálunk. Így a klasszikus megközelítést a prototípus-elmélet⁵ követte, amely azt állítja, hogy a kategóriák egyenlőtlen tagokból állnak, amelyek közül egyes tagok jobban reprezentálják a kategóriát, mások viszont kevésbé. „A kategóriákba tehát addig sorol be valaki valamit, amíg annak valami okát látja, azaz olyan tulajdonságot fedez fel a dologban, ami a kategóriára általában jellemző” (Tolcsvai Nagy 2001, 7). Egy igen elterjedt példa a JÁTÉK kategóriája, melynek nem minden tagja rendelkezik egyforma státusszal: a labdajátékok jobb példának bizonyulnak a sakkipartikkal szemben (Kövecses–Benczes 2010, 29). Itt ugyanis fellép a családi hasonlóság elve,⁶ miszerint a dolgok, amiket egy kategóriába sorolunk, nem mindig osztoznak pontosan ugyanazokon a tulajdonságokon, de átfedések a tulajdonságban mindegyiknél fennállnak (vö. Pompa 1967, 63; Bátori 2000, 16–17; Kövecses–Benczes 2010, 28). Így tehát azt a klasszikus elmélet alatti pontot, amely a kategóriák pontos körülhatárolhatóságára támaszkodik, megcáfolja a kategorizációról született újabb nézet, miszerint a kategóriák folyamatosan bővíthetnek, újabb tagokkal módosulhatnak (avagy régi tagok tűnhetnek el), mert a kategóriák határai nem merevek (Rosch 1978, 35; Kövecses–Benczes 2010, 29).

A második pont alatti következtetést is újabb felfogás cserélt le. A prototípus-elmélet szerint a kategória nem minden egyes tagja bír ugyanolyan státusszal, azaz nem egyformán fontosak. A kategóriának tehát vannak jobb és kevésbé jó képviselői, más szóval egy kategórián belül vannak prototipikus és kevésbé prototipikus tagok. A prototípus voltaképp a legjobban képviselő példája egy

⁵ Maga a prototípus-elmélet Eleanor Rosch nevéhez fűződik, akinek kutatásai a kognitív tudományok területén forradalmi változást hoztak. A prototípus-elmélet bekerülését az irodalomba Rosch és munkatársainak egy sor tanulmánya tette lehetővé az 1970-es években (Tolcsvai Nagy 2001, 5–6; Hampton 2006, 79–83; Evans 2007, 127; Yalçınkaya–Gökmen 2022). Kutatásaira többen hivatkoztak; e dolgozat is az ő elméletén alapszik.

⁶ Wittgensteintől ered.

meghatározott kategóriának (Rosch 1973, 143, 1978, 37; Cruse 1986, 22; Barslouw 1991, 2; Kövecses–Benczes 2010, 32). A prototípusok kultúrafüggőek, így különböző nyelvterületeken eltérő példák képviselik a legjobban az egyes kategóriákat. A MADÁR kategória-prototípus példái Magyarországon és Törökországban egyaránt a *galamb* és a *veréb*. Eleanor Rosch amerikai egyetemistákkal végzett kutatásai szerint a MADÁR kategória legjobb képviselője a *vörösbecs*, ezt pedig a *veréb* követi, mely szintén fontos helyet foglal el a kategórián belül (Rosch 1975, 232; Gósy 2000, 126; Tolcsvai Nagy 2001, 9–10; Yalçinkaya–Gökmen 2022).⁷ Rosch és munkatársai a munkáikban gyakran arra utalnak, hogy a kategória legjobb példája a már említett prototípus. Azonban hamar világossá vált, hogy a prototípust inkább egy általános fogalomként kellene értelmezni, mely a kategória tagjainak egymáshoz való hasonlóságából és a nem tagoktól való különbségeiből áll: a bútorokra lehet ülni, alkalmasak alvásra, használhatók tárolásra, vagy akár felületet biztosíthatnak különböző tárgyak számára. Viszont egy olyan bútor, amely mindezeket a funkciókat ellátja, nem feltétlenül lenne prototipikus. A prototípusok tehát a hasonló tárgyak csoportjainak középpontjai. Itt említésre kerül az úgynevezett *térbeli metafora* (*spatial metaphor*), ami arra utal, hogy a kategóriák tagjai mintha egy térben lennének elhelyezve, és a prototípus lenne ennek a térnek a középpontja (mint már korábban említettem). A többi tag pedig a prototípus körül helyezkedik el, attól függően, mennyire hasonlítanak hozzá. A hasonlóságon alapuló kategóriák tehát egyfajta *hasonlósági térben* (*similarity space*) képzelhetők el, ahol a kategóriák közötti átmenetek nem mindig élesek (Hampton 2006, 80).

Az említett csoportok különböző szinteken helyezkednek el, más szóval, az emberi fogalmi hierarchiák szintekre oszthatók. Itt horizontális és vertikális viszonyokról beszélhetünk. Horizontális szinten helyezkedik el egymáshoz képest például a SZÉK és az ASZTAL kategória, míg a BÚTOR és az ASZTAL vertikális viszonyban állnak, ugyanis a BÚTOR egy „magasabb” kategóriát képvisel az ASZTAL kategóriával szemben. Rosch három „magassági”, avagy „vertikális” szintet különböztet meg: fölérendelt szintet (*superordinate categories*), alapszintet (*basic level categories*) és alárendelt szintet (*subordinate categories*) (Rosch et al. 1976, 385). Az alapszint (más néven akár „középső” szint) tartalmazza a legtöbb információt, és egyben a legáltalánosabb kategóriaszint, ahol a legtöbb közös jellemző található a csoport tagjai között (Lakoff 1987, 13). Ez az a szint, amelynek tagjait a legtöbbször használjuk és a leggyakrabban fordulnak elő a

⁷ A prototípus kultúrafüggő, egyben az adott kontextus is befolyásolja őt, hangsúlyozza Rosch a munkáiban. Így tehát amennyiben nálunk az *alma*, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában a *datolya* számít prototipikus gyümölcsnek.

nyelvben – ezt többek között Rosch empirikus munkái is alátámasztják (Rosch 1976; Kövecses–Benczes 2010, 42–43). Ami még érdekes, hogy ezek általában a legrövidebb szavaink is egyben. A gyermek éppen ezért ezt a szintet sajátítja el a legkorábban (Brown 1958). Például a SZÉK vagy AUTÓ egy alapvető kategória, mert a legtöbb szék és autó hasonló formájú, hasonló funkcióval bír, valamint hasonló módon használjuk őket. Mint már említettem, legtöbbször az alapszintű kategóriák jutnak az ember eszébe legelőször. „Ha megpillantunk egy kutyát a kertben, sokkal valószínűbb, hogy azt fogjuk mondani, *Kutya van a kertben*, mintsem azt, hogy *Emlős van a kertben*, vagy *Németjuhász-keverék van a kertben*” (Kövecses–Benczes 2010, 43; Cruse 1986, 79). Brown (1958, 14), akinek megfigyelése szerint egy tárgynak több neve lehet, amely a kategorizálás szintje szerint változik, egy hasonló példával áll elő. Például egy tízcentes lehet *pénz*, *fém tárgy*, vagy *1952-es tízcentes*, de az alapvető megnevezésként a *tízcentes* érződik a legvalószínűbbnak. Ugyanez igaz a kutyára is, amely lehet *élőlény* vagy *boxer*, de az „alapszintű” név mégis a *kutya* (Lakoff 1987, 31). Ennek oka akár a módszer is lehet, amellyel tanítottak minket kiskorunkban. A fölérendelt szint tagjainak kevesebb közös jellemzőjük van. Itt találhatók például a BŰTOR vagy a JÁRMŰ kategóriák, amelyek sok különböző típust foglalnak magukba, de a tagok nem hasonlítanak annyira egymásra (például egy ágy és egy szék nagyon különbözik, bár mindkettő a BŰTOR kategóriába sorolandó). A fölérendelt kategória tagjai gyakran megszámlálhatatlanok (RUHÁZAT, LÁBBELI), vagy absztrakt kifejezések (ÉRZÉS). Az alárendelt kategóriák viszont már sokkal specifikusabbak. Például a KONYHAI SZÉK vagy SPORTAUTÓ. Az alárendelt kategóriák tagjai nagyon hasonlóak egymáshoz, de sok tulajdonságukat megosztják az alapvető kategóriákkal (a konyhai szék ugyanúgy egy szék, mint más székek, de van néhány egyedi jellemzője). A hierarchiák létrejöttéért a kognitív és a kulturális tényezők egyaránt felelősek (Brown 1958, 17; Kövecses–Benczes 2010, 41). Kövecses és Benczes (2010, 47) munkájából az alapvető kategorizációban fennálló eltérésekkel kapcsolatos írásból idézek, amely az átlagember és a szakember közötti kategorizáció különbségét tükrözi:

Először is figyelembe kell vennünk, hogy a FA csak a városi kultúrákban számít alapszintű kategóriának. Ha a természettel szorosabb összhangban élő embereket megkérjük, hogy azonosítsák be a környezetükben található dolgokat, akkor automatikusan olyan alapneveket mondanak, mint tölgy, bükk, akác stb. A városi létből adódóan tehát ez esetben nem használjuk ki maximálisan kognitív képességeinket: a legtöbb városlakónak majdnemhogy egyformának tűnik minden egyes fa, ha észlelik is a köztük lévő különbségeket, nem tudják a nevüket. Vagyis a kategorizációhoz szükséges kognitív képességek kihasználatlansága

magyarázatot adhat az emberi kategorizációban rejlő különbségekre. [...] A lótenyésztők például különböző fajtájú lovakat képesek megkülönböztetni azon a szinten, ahol a legtöbb ember csak egy egyszerű „lovat” lát. Az ilyen esetben pont a fordítottja történik az előbbiekhöz képest: a kategorizációhoz szükséges kognitív képességek ugyanis maximálisan kihasználásra kerülnek. Ez a jelenség igen gyakori a különböző szubkultúrákban, például a sielők, a vitorlázók vagy a lótenyésztők körében, akik képesek többféle havat, szelet vagy lovat megkülönböztetni. Életükben az alárendelt szint (sokszor meg sem nevezett) kategória akkora szereppel bírnak, hogy alapszintű kategóriákká lépnek elő (Kövecses-Benczes 2010, 41).

Asszociáció

A szóasszociációs vizsgálatok segítségével próbálunk választ nyerni arra a kérdésre, hogyan működik az emberi agy a szavak felidézésekor. Az ilyen típusú tesztelésekkel szerzett eredményeket kvantitatív és kvalitatív módon is lehet elemezni. Kvantitatív lenne a hívószóra aktivált asszociációk számának összevetése, míg azok szerkezetének részletes elemzése a kvalitatív módszer alkalmas. Vizsgálható az is, hogy milyen kapcsolatban állnak az előhívott szavak egymással, valamint a hívószóval (hangzási, szerkezeti, alá- vagy fölérendeltségi szintű viszonyokban állnak-e).

Amikor szavakat vagy emlékeket hívunk elő, az agyi idegsejtek közötti összeköttetések aktiválódnak. Ez azt jelenti, hogy ha egy szót látunk vagy hallunk, az aktiválhatja a hozzá kapcsolódó más szavakat is (Libárdi 2017, 47). A pókháló-elmélet szerint ugyanis, amelyet a mentális lexikon körülírására használnak, a lexikai egységek *e térkép analógiájának* (Gósy 2000, 221) csomópontjain helyezkednek el, közöttük pedig multidimenzionális összeköttetések vannak, amelyek részben lingvisztikai, részben használatnyelvészeti tartalmúak (Lengyel 2012, 15; Aitchison 2012, 10). Az viszont, hogy melyik szó melyikkel áll közvetlen vagy közvetett összeköttetésben, sok tényezőtől függ. Lengyel Zsolt (2011, 11) a következőket írja: „Az egyéni szókincs leginkább a nem lingvisztikai jellegű tényezők mentén mutat fel különbségeket: az életkort, biológiai nemet és a szakterületi műveltséget szokták vízválasztóknak tekinteni.”⁸

A mindennapi kommunikációban a tárolt lexikai egységek, azaz a szavak mindig valamilyen kontextusban fordulnak elő. „Egyes kutatók szerint azért vagyunk képesek asszociációkra, mert az anyanyelv-elsajátítás során monda-

⁸ Bővebben erről a *Tapasztalatok* alcím alatt.

tokat hallunk, s ezek izolálása révén építjük ki mentális lexikonunkat” – írja Neuberger (2014, 53) Miller és Johnson-Laid (1976) *Language and Perception* című munkájára támaszkodva. A szóasszociációs vizsgálatok során viszont az embereknek különálló szavakat kell felidézniük anélkül, hogy azok szövegkörnyezetbe lennének ágyazva. Ez új szituációt jelent számukra, így az ilyen kísérletek eredményei jól mutatják, hogyan van megszervezve a mentális lexikon az agyban (Libárdi 2017, 47; Neuberger 2013, 9). A többválaszos szabad szóasszociációs vizsgálatokra kapott asszociációk több tényezőtől függhetnek. A vizsgálatban részt vevő szókincs nagysága, tapasztalatai, lelkiállapota, tudása mellett akár a látott vagy hallott szó szófaja, összetettsége és szótagszáma is befolyásolhatja az eredményt (Gósy 2000, 147). Amennyiben például szófaji megkötés nélküli szóasszociációról van szó, a főnevek aktiválódnak a legjobban (50–60%), majd őket az igék követik (15–20%), végül más szófajok, mint a melléknevek, módosítószók, határozószók és számnevek (Libárdi 2017, 49; Gósy 2000, 145).⁹ A tárolási mechanizmusokat tehát több tényező befolyásolja: a nyelvelsajátítás módja, a szó gyakorisága, hangzása, de a szófaja is, s mindemellett a kísérlet közbeni esetleges szorongás is hatással lehet az eredményekre (Navracsics 2009, 219; Libárdi 2017, 49). De mint már említettem, az eredmények többek között erősen egyénfüggőek. Ezt Libárdi (2017, 48) is alátámasztja: „Az aktivált szavak minősége és mennyisége között egyéni különbségek tapasztalhatók. Az aktiválás bizonyos reakcióidő alatt zajlik, melyhez a beszélő valamilyen szóasszociációs stratégiát választ.” Különböző stratégiákra figyeltek fel korábbi kutatások, amelyeket a szóasszociációs vizsgálatokban résztvevők használtak. Ilyenek például a fonetikai (hangzásbeli hasonlóság: *darázs* – *varázs* – *parázs* – *garázs*; *mókus* – *mókás* – *mokkás*), szemantikai (*málna* – *medve* – *mókus*) és grammatikai (*mondat* – *mondja*) (Gósy 2000, 142–147).

Metodológia¹⁰

A kutatás a vajdasági magyar ajkú diákok szóasszociációs válaszait vizsgálta kvalitatív módszerrel. A kutatás során olyan vajdasági iskolákat választottunk, ahol magyar anyanyelvű, magyar nyelven tanuló (magyar osztályba járó), kétnyelvű diákok tanulnak, mivel célunk az volt, hogy részletesen elemezzük a kétnyelvűség hatását az asszociációs mintázatokra. A kutatás helyszínei közé

⁹ Ezekben az esetekben kategóriamegőrzésről beszélhetünk, amely azt jelenti, hogy „a válasszó a hívószóval azonos szófaji kategóriához tartozik” (Lengyel 2012, 20).

¹⁰ Az így gyűjtött adatokat korábban kvantitatív módszerekkel is elemeztük, és ennek eredményeit a 22. VMTDK-n mutattuk be.

tartozott a nagyikikindai Fejős Klára Általános Iskola (5–8. osztály), az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola (5–8. osztály), az újvidéki Svetozar Marković Gimnázium (1–3. osztály), valamint a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium (1–4. osztály). A különböző földrajzi helyszínek és eltérő nyelvi környezetek (szórvány vagy tömb) lehetővé tették, hogy összehasonlítsuk a vajdasági magyar ajkú diákok nyelvi hozzáállását, valamint az asszociációik előfordulásának regionális különbségeit.

Iskola	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály	összesen
Fejős Klára Általános Iskola	5 (3 nő, 2 férfi)	4 (3 nő, 1 férfi)	4 (2 nő, 2 férfi)	7 (4 nő, 3 férfi)	20 (12 nő, 8 férfi)
Petőfi Sándor Általános Iskola	21 (8 nő, 13 férfi)	14 (10 nő, 4 férfi)	10 (6 nő, 4 férfi)	16 (7 nő, 9 férfi)	61 (31 nő, 30 férfi)

1. táblázat. A kísérletben részt vevő általános iskolások száma

Iskola	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	összesen
Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium	12 (7 nő, 5 férfi)	17 (15 nő, 2 férfi)	13 (10 nő, 3 férfi)	7 (7 nő, 0 férfi)	49 (39 nő, 10 férfi)
Svetozar Marković Gimnázium	13 (9 nő, 4 férfi)	8 (6 nő, 2 férfi)	11 (5 nő, 6 férfi)		32 (20 nő, 12 férfi) ¹¹

2. táblázat. A kísérletben részt vevő középiskolások száma

A kutatásban résztvevők átlagéletkora 14,5 év (11 és 19 között). Elsősorban egy kérdőívet töltöttek ki, amely a következő adatokra tért ki: kor, nem, iskola neve és székhelye, állandó lakhely, évfolyam, valamint saját megítélésük szerint, mennyire tudnak magyarul és szerbül. A hét pontból álló skálán egy számot kellett bekarikáznuk (1 – egyáltalán nem, 7 – kitűnően). Ezzel mértük le a későbbiekben az alanyok nyelvtudását. A nyelvtudásuk átlagértéke, ami a magyar nyelvet illeti, 6,31 (nagyikikindai Fejős Klára Á. I.: 5,85; újvidéki Petőfi Sándor Á. I.: 5,92; szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium).

¹¹ Két adatközlő azt állította, hogy semleges nemű, annak ellenére, hogy a nemre vonatkozó kérdésnél ez nem szerepelt a választható elemek között.

um: 6,75; újvidéki Svetožar Marković Gimnázium: 6,65), a szerb nyelv esetében ez 4,74 (nagyikindai Fejős Klára Á. I.: 4,65; újvidéki Petőfi Sándor Á. I.: 5,06; szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium: 4,01; újvidéki Svetožar Marković Gimnázium: 5,15). A kritériumunk¹² szerint 19 alany minősül teljes/egyszintű kétnyelvűnek, ugyanis a magyar és a szerb nyelvet azonos szinten tudják (ugyanazt a számot karikázták be a két nyelvnél).¹³ Ezek az alanyok nyelvtudási szintjének átlaga: magyar nyelv 6,31, szerb nyelv 6,31. Azok az adatközlők esetében pedig, akik a két nyelvet különböző szinten beszélnek: magyar nyelv 6,29, szerb nyelv 4,54.

Adatgyűjtési folyamat

A kísérletben a kutatási alanyok felváltva magyar (anyanyelvű) és szerb (környezetnyelvű) kivetített szavakat láttak, majd az azokra kapott asszociációkat lejegyezték (a kivetített magyar szavakra magyarul, a kivetített szerb szavakra szerbül). A kísérletnek két fázisa volt. Az első fázisban szereplő magyar és szerb szavaknak a második fázisban a szerb, illetve magyar fordításukat vetítettük ki, így ugyanazokra a fogalmakra gyűjtöttünk asszociációkat mindkét nyelven. Az adatközlőknek minden kivetített szóhoz 25 másodperc állt rendelkezésükre. Ezzel megakadályoztuk, hogy idejük legyen hosszabban elgondolkodni további szavakon. Így elértük, hogy valódi asszociációkat kaptunk, tehát csak azokat a szavakat jegyezték fel az alanyok, amelyek legelőször az eszükbe jutottak a kivetített fogalmak láttán. A kísérletben 12 szót használtunk, 6 magyar (*tudomány, hajó, labda, nyúl, zene, templom*) és ugyanannyi szerb szót, amelyek valójában a magyar szavak szerb megfelelői (*nauka, brod, lopta, zec, muzika, crkva*).

¹² Esetünkben magyar családokból származó diákok az alanyok, akik magyar nyelven végezték az általános és középiskolát. A Vajdaságban ez azt jelenti, hogy magyar az anyanyelvük (akadnak természetesen kivételek, de a többséget mégis magyarajkúak teszik ki). Bloomfield definíciója óta újabb felfogások születtek a kétnyelvűség fogalmáról. Weinreich (1968, 1) és Mackey (1970, 555) szerint a bilingvális személyek két nyelvet váltakozva használnak. Ezek a felfogások (vö. Hoffmann 1991, 15–16) viszont annyira sok variációt engednek meg a kétnyelvűség meghatározásában, hogy a mi esetünkben ezek voltaképp használhatatlanok. Bár Bloomfield definíciója régi és talán ellentmondásos (mivel tökéletes szintet követel meg, miközben maga Bloomfield is azt állítja, hogy nincs tökéletes nyelvelsajátítás), kutatásunkban sokkal használhatóbbnak találjuk. Ha a környezet nyelve ugyanolyan szinten van, mint az anyanyelv, akkor egyszintű kétnyelvű alanyokról van szó, és ezeknél ki tudunk mutatni statisztikai hatásokat. Az új definíciók szerint gyakorlatilag minden alanyunk kétnyelvű volna (vö. Weinreich 1968, 1; Mackey 1970, 555), és így nem tudnánk semmit mondani róluk statisztikai eszközökkel, holott egyértelműen vannak különbségek a különböző nyelvtípusok (anyanyelv, környezetnyelv) tekintetében, amint azt már előző kutatásunkban ki is mutattuk (Juszkán 2023).

¹³ Egy adatközlő mind a két nyelvnél az egyes számot karikázta be, azonban látszólag a feladatokat megértette, asszociációkat is tudott írni. Ezek alapján úgy tartjuk, hogy nem tudta felmérni a nyelvi szintjét, ezért nem számítottuk a kétnyelvűek kategóriájába.

A kísérlet első fázisában 3 magyar és 3 szerb szót vetítettünk ki. A második fázisban pedig ugyancsak 3 magyar és 3 szerb szót, azzal, hogy ezek megjelenésére egy sorrendet határoztunk meg. Az első fázisban a fogalmak a következő sorrendben jelentek meg: *tudomány, brod, labda, zec, zene, crkva*. A második fázisban pedig az első fázis szavainak szerb, ill. magyar megfelelői szerepeltek a következő sorrendben: *hajó, nauka, nyúl, lopta, templom, muzika*. A két fázist egy, az adatközlők általi lapfordítás választotta el azzal a szándékkal, hogy kizárjuk annak a lehetőségét, hogy az adatközlőink egyszerűen visszanézzék az előzőleg leírt asszociációkat és azokat fordítsák le. Ezt a kísérletet két módon hajtottuk végre, két prezentációval. Bár ugyanazok a fogalmak szerepeltek mindkettőnél, a sorrend mégis különbözött. Az első prezentáció így nézett ki: *tudomány, brod, labda, zec, zene, crkva*, LAP FORDÍTÁSA, *hajó, nauka, nyúl, lopta, templom, muzika*. A második prezentáció pedig a következőképpen: *muzika, templom, lopta, nyúl, nauka, hajó*, LAP FORDÍTÁSA, *crkva, zene, zec, labda, brod, tudomány*. Az első prezentációval a kísérletet a nagyikikindai Fejős Klára Á. I. 5. és 7. osztályos, az újvidéki Petőfi Sándor Á. I. 6. és 8. osztályos, a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium 1. és 3. osztályos, valamint az újvidéki Svetozar Marković Gimnázium 2. osztályos diákjaival végeztük el. A második prezentációt pedig a nagyikikindai Fejős Klára Á. I. 6. és 8. osztályos, az újvidéki Petőfi Sándor Á. I. 5. és 7. osztályos, a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium 2. és 4. osztályos, valamint az újvidéki Svetozar Marković Gimnázium 1. és 3. osztályos diákjainak vetítettük ki. Ezzel, hogy megfordítottuk a sorrendet, ami által minden fogalom valakiknél az egyik nyelven fordult elő először, másoknál pedig a másik nyelven, kizártuk annak a lehetőségét, hogy az eredményekre kihatással lett volna az, hogy milyen nyelven látták először az adott fogalmakat.

Eszközök

A kutatás során szükségünk volt számítógépre, kivetítőre és egy USB-adathordozóra, amely tartalmazta az asszociációs teszt anyagát. A diákoknak A4-es papírlapokat biztosítottunk, amelyeken egy kérdőív, valamint az asszociációk leírására szolgáló üres mezők szerepeltek.

Elemzési módszer

A szóasszociációkat kvalitatív szempontból vizsgáltuk, ami lehetőséget adott a résztvevők válaszainak részletes elemzésére, és arra, hogy mélyebben megértjük az anyanyelv és a környezetnyelv mentális lexikonban betöltött szerepét. Az

asszociációk ilyen kvalitatív elemzése nemcsak arra mutat rá, hogy a diákok hogyan asszociálnak egyik vagy másik nyelven, hanem arra is, hogy milyen típusú gondolati képek és érzelmi tartalmak társulnak az egyes nyelvekhez (esetünkben az anyanyelvhez [magyar] és a környezetnyelvhez [szerb]).

Adatok elemzése

A továbbiakban az eredményeket több aspektusból vizsgáljuk, a prototípus-elmélet alapköveire fektetve a hangsúlyt, illetve válaszokat keresve a dolgozat elején feltett kérdéseinkre, amelyek a következők:

- Az azonos jelentésű magyar és szerb hívószavakra a kísérleti alanyok milyen asszociációkat adnak, és ezek milyen mértékben azonosak vagy térnek el egymástól.
- Van-e különbség a főlérendelt, alapszintű, illetve alárendelt kategóriák számában.

A 15 leggyakoribb magyar és szerb asszociációk közötti megjegyzések és eltérések

Ez a fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyar és a szerb nyelvű hívószavakra a 15 leggyakrabban feljegyzett asszociációk között milyen mértékben szerepelnek azonosságok és különbségek. Akadnak-e azonos jelentésű asszociációk a két nyelven, illetve melyek azok az asszociációk, amelyek az egyik nyelvben előfordulnak, míg a másikban nem. Az alábbi táblázatok a kivetített szavakat mutatják be és az azokra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociációt csökkenő sorrendben. Az asszociációk előfordulásainak száma mellett a fogalmak szintjei szerepelnek, amelyek magyarázatáról és elemzéséről a későbbiekben esik szó. A következő oszlop pedig arról tudósít, hogy az adott asszociáció előfordul-e a másik nyelv listáján (V – van a szerbben/magyarban, N – nincs a szerbben/magyarban). Minden táblázat után rövid elemzések következnek.

sorszám	TUDOMÁNY	össz.	szint	van/ nincs a szerb- ben	NAUKA	össz.	szint	van/ nincs a magyar- ban
1.	BIOLÓGIA	163	2	V	FIZIKA	35	2	V
2.	FIZIKA	42	2	V	HEMIJA	28	2	V
3.	ISKOLA	38	2	V	BIOLOGIJA	20	2	V
4.	KÉMIA	38	2	V	ŠKOLA	20	2	V
5.	TANULÁS	27	2	V	MATEMA- TIKA	18	2	V
6.	KÍSÉRLET	25	2	V	KNJIGE	14	2	V
7.	MATEK	23	2	V	UČENJE	13	2	V
8.	TUDÓS	22	2	V	NAUČNICI	10	2	V
9.	EGYETEM	21	2	V	EKSPERI- MENT	9	2	V
10.	TUDÓSOK	18	2	V	ISTORIJA	7	2	N
11.	TUDÁS	16	2	V	ZNANJE	7	2	V
12.	OKOS	13	4	N	NIKOLA TESLA	7	3	N
13.	KÖNYVEK	12	2	V	ENGLESKI	6	2	N
14.	OKOSSÁG	11	2	N	GEOGRA- FIJA	6	2	N
15.	EMBER	8	1	N	FAKULTET	5	2	V

3. táblázat. A TUDOMÁNY és NAUKA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

A tanulmány és a nauka hívószavakra kapott 15 leggyakoribb asszociációt elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy 12 magyar asszociáció felel meg 11 szerb nyelvű asszociációnak, amelyeket a kísérleti alanyok generáltak (biológia – biologia, fizika – fizika, iskola – škola, kémia – hemija, tanulás – učenje, kísérlet – eksperiment, matek – matematika, tudós/tudósok – naučnici,¹⁴

¹⁴ Gyakran előfordul, hogy az egyik nyelvben az asszociációk egyes számúak, míg a másik nyelvben többes számúak. Ez a párosítás szempontjából nem jelentős, illetve az is előfordulhat, hogy a szerb nyelvben pluralia tantumról van szó (pl. slušalice 'fülhallgató'), ami azt jelenti, hogy ezek az asszociációk csak többes számban léteznek.

egyetem – fakultet, tudás – znanje, könyvek – knjige). Azok az asszociációk, amelyek a magyarban szerepelnek, de a szerbben nem, a következők: okos, okosság, ember. A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: istorija ('történelem'), Nikola Tesla, engleski ('angol'), geografija ('földrajz').

sorszám	HAJÓ	össz.	szint	van/nincs a szerbben	BROD	össz.	szint	van/nincs a magyarban
1.	TENGER	79	2	V	VODA	63	2	V
2.	VÍZ	76	2	V	MORE	56	2	V
3.	TITANIC	28	3	V	OKEAN	21	2	V
4.	KALÓZ	27	2	V	RIBE	17	2	V
5.	ÓCEÁN	25	2	V	DRVO	15	2	V
6.	FOLYÓ	23	2	V	KAPETAN	15	2	V
7.	UTAZÁS	19	2	N	JEZERO	13	2	N
8.	KAPITÁNY	18	2	V	REKA	11	2	V
9.	VITORLA	17	2	N	TITANIC ¹⁵	11	2	V
10.	ÉLMÉNY	15	2	N	LETO	10	2	V
11.	FA	13	2	V	VELIKI	10	4	V
12.	NAGY	13	4	V	LJUDI	9	2	N
13.	HULLÁM	13	2	N	LEP	8	4	N
14.	HAL	12	2	V	GUSARI	8	2	V
15.	NYÁR	11	2	V	PIRATI	6	2	V

4. táblázat. A HAJÓ és a BROD hívószavakra kapott 15 legtöbbszór előforduló asszociáció

A hajó és a brod fogalmakra a leggyakrabban feljegyzett asszociációk arra a következtetésre juttatnak, hogy 11 magyar asszociáció felel meg 12 szerb nyelvű asszociációnak (tenger – more, víz – voda, Titanic – Titanic, kalóz – gusari/ pirati, óceán – okean, folyó – reka, kapitány – kapetan, fa – drvo, nagy – veliki,

¹⁵ A szerb helyesírás szerint K-val kell írni. Ez arra utal, hogy bár a hívószó szerb volt, az asszociáció specifikussága miatt mégis a nemzetközi írásformát helyezte előnybe.

hal – ribe, nyár – leto). A magyar kalóz fogalomra két azonos jelentéssel bíró szinonimikus kapcsolatban álló szerb nyelvű asszociációt jegyeztek fel az adatközlők: gusari, pirati. Mint az előző fogalmaknál, itt is előfordulnak olyan asszociációk, amelyek csak a magyarban, vagy csak a szerbben fordulnak elő, ezek az utazás, vitorla, élmény, hullám, illetve a jezero ('tó'), ljudi ('emberek'), lep ('szép').

sorszám	LABDA	össz.	szint	van/ nincs a szerb- ben	LOPTA	össz.	szint	van/ nincs a magyar- ban
1.	FOCI	84	2	V	FUDBAL	73	2	V
2.	JÁTÉK	58	1	V	KOŠARKA	52	2	V
3.	KOSÁRLABDA	47	2	V	IGRA	35	1	V
4.	GYEREKEK	34	2	V	ODBOJKA	32	2	V
5.	RÖPLABDA	32	2	V	DECA	29	2	V
6.	PÖTTYÖS	29	4	N	OKRUGLO	17	4	V
7.	KEREK	18	4	V	SPORT	17	2	V
8.	SPORT	18	2	V	CRVENA	15	4	V
9.	PIROS	17	4	V	IGRANJE	14	2	V
10.	BARÁTOK	15	2	V	DETE	11	2	N
11.	JÁTSZÁS	15	2	V	IGRAČKA	10	1	V
12.	KÉZILABDA	13	2	V	IGRALIŠTE	10	2	N
13.	BOWLING	10	2	N	IGRATI	9	4	N
14.	EDZÉS	9	2	N	RUKOMET	8	2	V
15.	PATTOG	9	4	N	DRUGARI	7	2	V

5. táblázat. A LABDA és a LOPTA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

A labda és a lopta hívószavakra a 15 leggyakrabban generált asszociáció alapján az derült ki, hogy 11 magyar asszociáció felel meg 12 szerb nyelvű asszociációnak (foci – fudbal, játék – igra/igračka, kosárlabda – košarka, gyerekek – deca, röplabda – odbojka, kerek – okruglo, sport – sport, piros – crvena, barátok – drugari, játszás – igranje, kézilabda – rukomet). A szerbben két asszociáció felel meg a magyar játék asszociációnak: igra (mint szabályrendszer, pl. labda-játék) és igračka (mint játékszer, pl. Lego). A következő magyar asszociációk

nem fordulnak elő a szerb asszociációk listáján: pöttyös, bowling, edzés, pattog. A szerb asszociációk közül viszont a következők nem jelennek meg a magyar asszociációk listáján: dete ('gyerek'), igralište ('játsszótér'), igrati ('játsszani').

sorszám	NYÚL	össz.	szint	van/ nincs a szerbben	ZEC	össz.	szint	van/ nincs a magyar- ban
1.	HÚSVÉT	44	3	V	ŠARGAREPA	35	2	V
2.	ÁLLAT	40	1	V	ŽIVOTINJA	34	1	V
3.	FEHÉR	36	4	V	USKRS	32	3	V
4.	RÉPA	28	2	V	BELI	31	4	V
5.	PUHA	23	4	V	MALI	29	4	V
6.	ARANYOS	22	4	V	SLADAK	21	4	V
7.	CUKI	20	4	V	ŠUMA	20	2	V
8.	ERDŐ	20	2	V	UŠI	16	2	V
9.	FŰ	20	2	V	BRZ	16	4	V
10.	GYORS	20	4	V	BRZO	13	4	N
11.	KICSI	19	4	V	TRAVA	13	2	V
12.	TOJÁS	16	2	V	SKAČE	11	4	N
13.	UGRÁS	16	2	V	MEKAN	11	4	V
14.	FÜLEK	15	2	V	SKOK	10	2	V
15.	UGRÁLÁS	15	4	N	JAJA	9	2	V

6. táblázat. A NYÚL és a ZEC hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

A nyúl és a zec hívószavakra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociáció elemzése szerint 14 magyar asszociáció felel meg 13 szerb nyelvű asszociációnak (húsvét – uskrs, állat – životinja, fehér – beli, répa – šargarepa, puha – mekan, aranyos/cuki – sladak, erdő – šuma, fű – trava, gyors – brz, kicsi – mali, tojás – jaja, ugrás – skok, fülek – uši). Az adatközlők két olyan magyar nyelvű asszociációt jegyeztek fel, amely a szerb sladak fogalommal azonos jelentéssel bír: aranyos, cuke. Egy asszociáció szerepel a magyarban, de a szerbben nem: ugrálás. A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: brzo ('gyorsan'), skače ('ugrál').

sorszám	ZENE	össz.	szint	van/ nincs a szerb- ben	MUZIKA	össz.	szint	van/ nincs a magyar- ban
1.	HANGSZER	34	2	V	KLAVIR	23	2	V
2.	ZONGORA	27	2	V	GITARA	22	2	V
3.	TÁNC	25	2	V	INSTRU- MENTI	18	2	V
4.	GITÁR	20	2	V	ROCK	16	3	V
5.	HANG	17	2	V	PLES	15	2	V
6.	ÉNEK	16	2	V	POP	15	3	V
7.	BULI	15	2	V	VIOLINA	13	2	N
8.	MOZART	15	3	N	SLUŠATI	11	4	N
9.	FÜL- HALLGATÓ	14	2	V	PESME	10	2	V
10.	ROCK	14	3	V	SLUŠALICE	10	2	V
11.	DAL	13	2	V	NOTE	10	2	V
12.	KOTTA	12	2	V	ŽURKA	9	2	V
13.	HANGJE- GYEK	11	2	N	PESMA	9	2	V
14.	POP	10	3	V	SVIRANJE	8	2	N
15.	HALLGATÁS	9	2	N	MUZIČKA ŠKOLA	7	2	N

7. táblázat. A ZENE és a MUZIKA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

A leggyakrabban előforduló asszociációk elemzése alapján, amelyeket a zene és a muzika hívószóra generáltak az alanyok, arra a következtetésre jutottunk, hogy 12 magyar asszociáció felel meg 11 szerb nyelvű asszociációnak (hangszer – instrumenti, zongora – klavir, tánc – ples, gitár – gitara, hang/kotta – note, ének/dal – pesme, buli – žurka, fülhallgató – slušalice, rock – rock, pop – pop). Az adatközlők két olyan magyar nyelvű asszociációt jegyeztek fel, amelyek a szerb note fogalomnak felelnek meg; a szerb note fogalom a magyarban jelentheti a hang és a kotta fogalmakat is. Azok a magyar asszociációk, amelyek a magyarban szerepelnek, de a szerbben nem, a következők: Mozart, hallgatás, hangjegy.

A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: violina ('hegedű'), slušati ('hallgatni'), sviranje ('muzsikálás'), muzička škola ('zeneiskola').

sorszám	TEMPLOM	össz.	szint	van/ nincs a szerb- ben	CRKVA	össz.	szint	van/ nincs a magyar- ban
1.	PAP	67	2	V	BOG	37	2	V
2.	ISTEN	48	2	V	KRST	25	2	V
3.	KERESZT	42	2	V	POP	20	2	V
4.	MISE	40	2	N	MOLITVA	19	2	V
5.	HIT	33	2	V	ISUS	16	2	V
6.	JÉZUS	26	2	V	LJUDI	13	2	N
7.	VALLÁS	21	1	N	BELA	10	4	N
8.	IMA	18	2	V	VELIKA	10	4	N
9.	IMÁDKOZÁS	15	2	N	SVETI SAVA	9	3	N
10.	VASÁRNAP	14	3	V	KRŠTENJE	8	2	N
11.	HÍVŐK	11	2	N	NEDELJA	7	3	V
12.	BÉRMÁLKO- ZÁS	11	2	N	PRAVO- SLAVCI	5	3	N
13.	KERESZTÉNY	10	2	N	VERA	5	1	V
14.	ELSŐÁLDÓ- ZÁS	10	2	N	POPA	5	2	V
15.	KARÁCSONY	10	3	N	USKRS	5	3	N

8. táblázat. A **TEMPLOM** és a **CRKVA** hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

Végül a templom és a crkva hívószavakra kapott 15 leggyakoribb asszociációt elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy 7 magyar asszociáció felel meg 8 szerb nyelvű asszociációnak, amelyeket a kísérleti alanyok generáltak (pap – pop/popa, Isten – Bog, kereszt – krst, hit – vera, Jézus – Isus, ima – molitva, vasárnap – nedelja). Az adatközlők két olyan szerb nyelvű asszociációt generáltak, amelyek azonos jelentéssel bírnak a magyar pap fogalommal: pop, popa. Azok a magyar asszociációk, amelyek a magyarban szerepelnek, de a szerbben nem, a

következők: mise, vallás, imádkozás, hívők, bér málkozás, keresztény, elsőáldozás, karácsony. A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: ljudi ('emberek'), bela ('fehér'), velika ('nagy'), Sveti Sava, krštenje ('keresztelés'), pravoslavci ('pravoszlávok'), Uskrs ('húsvét').

Összegezve: a tanulmány és a nauka hívószavakra kapott 15-15 leggyakoribb asszociáció összehasonlítása alapján a magyar asszociációk 80%-a (12/15) megegyezik a szerb asszociációkkal, míg a szerb asszociációk 73,33%-a (11/15) egyezik meg a magyar asszociációkkal, ami szoros kapcsolatot mutat a két nyelvi rendszer között. A hajó/brod és labda/lopta párosoknál az egyezési arányok hasonlóan magasak voltak (73,33%–80%). A legnagyobb átfedést a nyúl/zec hívószó mutatta, ahol a magyar asszociációk 93,33%-a, a szerb asszociációk 86,67%-a fedte egymást. A zene/muzika esetében is jelentős egyezés látszott (73,33%–80%), míg a templom/crkva hívószónál az egyezés alacsonyabb (46,67%–53,33%). Ezek az eredmények jól tükrözik a közös nyelvi-kulturális gyökereket és az eltérő mentális reprezentációkat.

Ez a jelentős megfelelés a prototipikusság jelenségével magyarázható; azonban az, hogy miért éppen ezek a fogalmak jelentek meg mindkét nyelven, a következő alfejezetben kerül kifejtésre.

Az asszociációk vizsgálata a fogalmi metonímia tükrében

A kvalitatív elemzésünk azt mutatja, hogy a kapott asszociációk és a kivetített fogalmak között metonimikus kapcsolat áll fenn. A metonímia egy helyettesítésen alapuló kapcsolat, amikor egy fogalmat egy másik, vele szorosan összefüggő fogalommal¹⁶ fejezzük ki (Kövecses–Benczes 2010, 63). Például, amikor azt mondjuk: „Olvastuk Shakespeare-t”, valójában nem az író-t olvastuk, hanem a műveit. Kövecses és Benczes (2010, 65) továbbá kihangsúlyozzák, hogy „csak azokat az elemeket használjuk közvetítő fogalomként, amelyek jól beágyazott és ugyanakkor egyértelmű fogalmi kapcsolatban állnak a célfogalommal – tehát nem minden fogalmi kapcsolatból lesz metonímia”.

Eredményeinknél különösen a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT típusú metonímia észlelhető. Ez azt jelenti, hogy az asszociációkban megjelenő elemek a kivetített fogalom bizonyos részét jelenítik meg, amelyek a kogníció szintjén metonimikus viszonyban állnak a fogalommal. Ez a kapcsolat azért jön létre, mert a metonímia mechanizmusai, a prototípus-elmélettel együtt, magyarázatot adnak arra, hogy miért éppen ezek az asszociációk fordulnak elő egy adott hívószóra. Az előző fejezetben található táblázatok bemutatják a kivetített szavakat és az

¹⁶ Olyan fogalom, amely a célfogalom ugyanazon fogalmi keretének, más szóval idealizált kognitív modellnek (IKM) a része (Kövecses–Benczes 2010, 65).

azokra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociációt. Ebben a fejezetben a táblázatok részletes elemzése következik az asszociációk és a kivetített szavak metonimikus viszonyaira támaszkodva.

TUDOMÁNY, 15 leggyakoribb asszociáció

A tudomány szóval kapcsolatos asszociációknál az derül ki, hogy a kivetített szavak és a kapott asszociációk közötti viszonyt értelmezhetjük a fogalmi metonímia alapján, különösen a *rész az egész helyett* típusú metonímiák mentén. Ez a típusú kapcsolat lehetővé teszi, hogy egyes részek – például egy tudományterület vagy egy tudós – képviseljék az egész tudomány fogalmát a részek és az egész közötti közvetlen összefüggés által.

A magyar asszociációk között a biológia (1. hely), a fizika (2. hely) és a kémia (4. hely) mind különböző tudományágak, amelyek a tudomány egyes szakterületeit képviselik. Ebben az esetben a konkrét tudományágak metonimikusan az egész tudományos mezőre utalnak, mivel ezek a tudomány szakterületi megnyilvánulásai.

Az iskola (3. hely), a tanulás (5. hely) és az egyetem (9. hely) fogalmak közvetlenül a tudományos tevékenységekhez és azok társadalmi intézményeihez kapcsolódnak, így ezek metonimikusan a tudomány színtereit jelölik. A tudós (8. hely) és a tudósok (10. hely) kifejezések azokat a személyeket reprezentálják, akik aktívan részt vesznek a tudományos kutatásban, így a tudomány fogalom helyett állnak, hiszen ők a tudományos tevékenység megtestesítői.

A tudás (11. hely), az okos (12. hely) és az okosság (14. hely) fogalmak a tudományhoz kapcsolódó kognitív képességeket, intellektuális tulajdonságokat jelképezik, ami metonimikusan a tudomány végeredményére, az ismeretgyarapodásra és a tudásra utal.

A kísérlet (6. hely) és a matek (7. hely) asszociációk a tudományos kutatás metodikai és analitikai aspektusait idézik meg, tehát ezek a kutatási folyamat részeit képviselik.

Végül a könyvek (13. hely) és az ember (15. hely) asszociációk a tudomány közvetítési eszközeit és alkotóit reprezentálják, mivel a könyvek a tudományos tudás dokumentációját, az ember pedig a tudomány végső alanyát, egyben alkotóját jelenti.

Összességében ezen asszociációk a tudomány különböző aspektusait metonimikusan helyettesítik, különböző szempontokból jelenítve meg azt.

NAUKA, 15 leggyakoribb asszociáció

A nauka (a tudomány szerb megfelelője) esetén megjelenő asszociációk hasonló *rész az egész helyett* metonímiai mintát követnek, mint a magyar tudomány kivetített fogalom asszociációinak elemzésénél, ám néhány eltérő hangsúllyal és sorrenddel. A leggyakoribb szerb asszociációk a következők: fizika

(‘fizika’, 1. hely), hemija (‘kémia’, 2. hely), biologiija (‘biológia’, 3. hely), majd ezt követi a škola (‘iskola’, 4. hely) és a matematika (‘matematika’, 5. hely). Az asszociációk az egyes tudományterületektől az oktatási és tudás kontextusban megjelenő elemekig terjednek, amelyek különféle aspektusokban helyettesítik a tudomány fogalmát.

A tudományágakra vonatkozó szavak, mint a fizika, hemija, biologiija és matematika, metonimikusan az egész tudományos szférát reprezentálják, ahogyan a magyar esetben is. Az oktatással és tanulással kapcsolatos szavak, mint a škola, učenje (‘tanulás’, 7. hely) és fakultet (‘fakultás’, 15. hely), a tudományos ismeretszerzés és az intézmények kontextusát idézik meg, míg a naučnici (‘tudósok’, 8. hely) kifejezés a tudományt végző embereket jelenti, akik metonimikusan a tudományos tevékenység egészét jelenítik meg. A szerb listán szereplő knjige (‘könyvek’, 6. hely) a tudomány dokumentációját reprezentálja, hasonlóan a magyar könyvek szóhoz.

Az istorija (‘történelem’, 10. hely), Nikola Tesla (12. hely) és geografija (‘földrajz’, 14. hely) asszociációk némileg egyediek a szerb válaszok között. Az istorija és geografija kiegészítik a tudományterületek listáját, de érdekes, hogy Nikola Tesla egy konkrét személyhez kötődik, ami a tudományos példaképeket és innovációt idézi fel. Az engleski (‘angol’, 13. hely) kifejezés megjelenése feltehetően a lingua franca fontosságára utal a tudományos kommunikációban.

A két nyelv esetében a sorrend eltérése is figyelemre méltó. Míg a magyar asszociációk esetében a biológia került az első helyre, a szerb esetben a fizika dominál. A škola és az iskola megjelenése mindkét listán hasonlóan hangsúlyos, ám a magyar listán a tanulás előrébb szerepel, míg a szerb esetben az učenje valamivel hátrébb áll. Ennek az eltérésnek egyik lehetséges oka, hogy a szerb nyelvű kivetített szó másodlagos nyelvként aktiválja a tanulók nyelvhasználati szokásait, amelyek a szerb nyelvű oktatási környezethez köthető szavakat és kifejezéseket részesítik előnyben. Ebből adódhat például elsősorban a Nikola Tesla asszociáció megjelenése, amely a szerb nyelvi kultúra ikonikus részét képezi.

HAJÓ, 15 leggyakoribb asszociáció

A hajó szóval kapcsolatos asszociációk elemzése azt mutatja, hogy a kivetített szó és a kapott asszociációk közötti viszonyt is a fogalmi metonímia alapján értelmezhetjük, különösen a *rész az egész helyett* típusú metonímiák alapján. Ez a típusú kapcsolat lehetővé teszi, hogy egyes részek, mint például a tenger, kapitány vagy vitorla, az egész, azaz a hajó fogalmát reprezentálják.

A tenger (1. hely), óceán (5. hely) és folyó (6. hely) asszociációk a hajó mozgási terét képviselik, metonimikusan utalva arra, hogy a hajó mindig kapcsolatban áll a vízzel. A Titanic (3. hely) egy konkrét történelmi példát jelent, amely a hajózás híres jelképévé vált.

A kalóz (4. hely), utazás (7. hely) és élmény (10. hely) asszociációk emberi történeteket és érzelmeket idéznek fel, amelyek a hajót az élmények és mesék fontos részévé teszik. A kapitány (8. hely) és a vitorla (9. hely) olyan személyre, illetve a hajó fontos működési elemére utalnak, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a hajó funkciójával.

Az olyan szavak, mint a fa (11. hely) és a nagy (12. hely), a hajó fizikai tulajdonságait reprezentálják, melyek utalnak az anyagára és méretére. A hullám (13. hely), hal (14. hely) és nyár (15. hely) pedig a hajózáshoz kapcsolódó természetes környezetet, illetve élményeket idézik fel.

BROD, 15 leggyakoribb asszociáció

A brod (a hajó szerb megfelelője) asszociációi szintén a *rész az egész helyett* metonímiai mintát követik, hasonlóan a magyar hajó kivetített fogalom asszociációinak elemzéséhez, de kisebb eltéréssel a sorrendet nézve.

A voda ('víz', 1. hely), more ('tenger', 2. hely) és okean ('óceán', 3. hely), valamint a jezero ('tó', 7. hely) és reka ('folyó', 8. hely) asszociációk a hajó mozgási környezetét jelölik, a Titanic (9. hely) pedig az ikonikus történeti példát képviseli, akárcsak a magyar listán. A ribe ('hal', 4. hely), drvo ('fa', 5. hely) és veliki ('nagy', 11. hely) kifejezések a természetre és a hajó fizikai jellemzőire utalnak.

A kapetan ('kapitány', 6. hely), ljudi ('emberek', 12. hely) gusari ('kalózok', 14. hely) és a pirati ('kalózok', 15. hely) a hajózással kapcsolatos személyeket, egyben mesés elemeket képviselnek, míg a leto ('nyár', 10. hely) és lep ('szép', 13. hely) asszociációk a hajózás során szerzett élményeket és a kellemes érzéseket hozzák elő.

A két nyelv esetében az asszociációk sorrendjének eltérései érdekes különbségekre utalnak. Míg a magyar listán hangsúlyosabbak az érzelmi és élményalapú asszociációk (élmény, utazás), a szerb lista inkább a földrajzi elemeket helyezi előtérbe. Elképzelhető, hogy anyanyelven könnyebben aktiválódnak a szubjektív élményekkel kapcsolatos fogalmak, míg a kevésbé elsajátított nyelv előnybe helyezi a konkrétabb jelenségek aktiválódását.

LABDA, 15 leggyakoribb asszociáció

A labda szóval kapcsolatos asszociációk elemzése a sport és a szórakozás központi szerepét emeli ki, mivel a leggyakoribb asszociációk középpontjában a játék, a sport és a társas élmények állnak. Itt is megfigyelhető a fogalmi metonímia, a *rész az egész helyett* logikája.

A foci (1. hely), kosárlabda (3. hely) és röplabda (5. hely) asszociációk a labda használatának talán legismertebb sportágait képviselik, így a labda mint eszköz a fizikai aktivitás fontos eleme.

A gyerekek (4. hely) és barátok (10. hely) asszociációk a társas interakciókra utalnak, hiszen a labda gyakran központi szereplő a közös játékokban, amelyek élményeket és szórakozást biztosítanak.

A pöttyös (6. hely), kerek (7. hely) és piros (9. hely) kifejezések a labda fizikai megjelenésére vonatkoznak, utalva a jellegzetes formájára és gyakran előforduló mintázataira.

Az olyan szavak, mint a sport (8. hely), játszás (11. hely) és edzés (14. hely), a labda használatait reprezentálják, a versenyt, szórakozást és fizikai aktivitást.

A kézilabda (12. hely) és bowling (13. hely) a labda további sportágakban való alkalmazására utalnak, különböző játékformákat reprezentálva.

A pattog (15. hely) asszociáció a labda jellemző mozgására utal, amely fontos szerepet játszik az egyes játékok és sportok dinamikájában.

LOPTA, 15 leggyakoribb asszociáció

A lopta (a labda szerb megfelelője) asszociációi hasonló struktúrát követnek, de egyes eltérésekkel és helyi kulturális különbségekkel.

A fudbal ('foci', 1. hely), kosárka ('kosárlabda', 2. hely) és odbojka ('röplabda', 4. hely) mellett a rukomet ('kézilabda', 14. hely) is gyakran előforduló asszociáció. Maga a sport, mint asszociáció, pedig a 7. helyen szerepel.

A deca ('gyerekek', 5. hely), dete ('gyerek', 10. hely) és drugari ('barátok', 15. hely) szavak a közösségi játékokra és baráti kapcsolatokra utalnak, mivel a labda gyakran a gyerekek és barátok közötti közös szórakozást jelenti.

Az okruglo ('kerek', 6. hely) és crvena ('piros', 8. hely) szavak a labda fizikai megjelenését tükrözik, mellyel formáját és gyakran előforduló színét jelölik.

Az igranje ('játszás', 9. hely), igrati ('játszani', 13. hely), igra ('játék', 3. hely), igračka ('játék', 11. hely) és igralište ('játéktér', 12. hely) szavak a labda használatával végbevihető aktivitásokat, cselekvéseket, valamint azok helyszínét és magát a tárgyat reprezentálják. Mindemellett érdemes kiemelni az igračka asszociációt, amely főlérendelt fogalma a lopta hívószónak. Az igračka ('játék') tehát egy tágabb fogalom, amelybe a labda is beletartozik, nemcsak mint egy konkrét tárgy, hanem mint a *játékok* kategória része. Ez azért érdekes, mert azt mutatja, hogy a résztvevők a lopta hívószót nemcsak a használat alapján gondolták végig, hanem annak helyét is látták egy nagyobb csoportban.

A szerb asszociációk is a labda társas, szórakoztató és sportos szerepét emelik ki.

NYÚL, 15 leggyakoribb asszociáció

A nyúl szóval kapcsolatos asszociációk elemzése is azt mutatja, hogy a kivetített szó és a kapott asszociációk közötti kapcsolatot fogalmi metonímia határozza meg, mégpedig a *rész az egész helyett* típusú metonímia. Ezek az asszociációk a nyúl különböző jellemzőit tükrözik.

Az állat (2. hely), fehér (3. hely), puha (5. hely), aranyos (6. hely), cuki (7. hely), kicsi (11. hely) és fülek (14. hely) asszociációk a nyúl fizikai tulajdonságaira és általános megjelenésére utalnak. A *rész az egész helyett* metonímia itt a nyúl tapintható és vizuális jellemzőin keresztül képviseli az egész fogalmat.

A répa (4. hely) és fű (9. hely) asszociációk a nyúl táplálkozási szokásaira utalnak, míg az erdő (8. hely) a nyúl természetes élőhelye. Ezek az asszociációk metonimikusan kapcsolódnak a nyúl életmódjához és környezetéhez.

A gyors (10. hely), ugrás (13. hely), ugrálás (15. hely) metonimikusan utalnak a nyúlra mint az ugrás és mozgékonyság szimbólumára. Ez a prototípusos kép azért alakulhatott ki a kultúránkban, mert a nyúl fizikai jellemzői – mint az ugrálás, gyors futás és fürges viselkedés – erőteljesen megragadják az emberek figyelmét, és jól reprezentálják ezt a kategóriát az állatvilágban.

A húsvét (1. hely) és tojás (12. hely) asszociációk kulturálisan szorosan kapcsolódnak a nyúlhoz, mely e téren (egyes kultúrákban) szimbolikus jelentéssel bír.

ZEC, 15 leggyakoribb asszociáció

A zec (a nyúl szerb megfelelője) asszociációi hasonló fogalmi metonímiát követnek, mint a magyar nyúl esetében, bár némi eltéréssel a sorrendet figyelembe véve.

A šargarepa ('répa', 1. hely), trava ('fű', 11. hely) és šuma ('erdő', 7. hely) asszociációk a nyúl természetes környezetére és táplálkozási szokásaira utalnak.

A životinja ('állat', 2. hely), beli ('fehér', 4. hely), mali ('kicsi', 5. hely), sladak ('cuki/aranyos', 6. hely), uši ('fülek', 8. hely), és mekan ('puha', 13. hely) kifejezések a nyúl fizikai tulajdonságaira és aranyos megjelenésére utalnak.

A brz ('gyors', 9. hely), brzo ('gyorsan', 10. hely), skače ('ugrál', 12. hely) és skok ('ugrás', 14. hely) kifejezések a nyúl mozgásának tulajdonságait írják le.

Az Uskrs ('húsvét', 3. hely) és jaja ('tojás', 15. hely) kifejezések a nyúl kulturális szimbolikáját reprezentálják, csakúgy mint a magyar nyúl esetében.

ZENE, 15 leggyakoribb asszociáció

A zene kategóriára kapott asszociációk elemzése is rámutat a fogalmi metonímia szerepére. A *rész az egész helyett* metonímia itt is meghatározó szereppel bír, mivel a zene asszociációi a hozzá kapcsolódó eszközökre, tevékenységekre és élményekre utalnak.

A hangszer (1. hely), zongora (2. hely) és gitár (4. hely) asszociációk a zenei eszközökre utalnak, amelyek a zene létrehozására szolgálnak. Ezek a szavak metonimikusan az egész zenei folyamatot reprezentálják.

Hasonló szerepet játszik a kotta (12. hely) és a hangjegyek (13. hely) is, amelyek a zene lejegyzésének vizuális megjelenési eszközei.

A hang (5. hely), ének (6. hely) és dal (11. hely) a cselekvési folyamat által létrejött végeredmény, melyet zenének nevezünk.

A fülhallgató (9. hely) és a hallgatás (15. hely) a zene befogadásának eszközeire és tevékenységeire utalnak.

A tánc (3. hely) és a buli (7. hely) a zene társas és mozgásos kontextusaira utalnak, hangsúlyozva a zene szórakoztató szerepét.

A rock (10. hely) és pop (14. hely) zenei műfajokat jelölnek, amelyek metonimikusan a zenei stílusokat mutatják be, és amelyek a fiatalok körében a legkedveltebbek.

A Mozart (8. hely) asszociáció konkrét történeti példát jelent, amely a klaszszikus zenét szimbolizálja.

MUZIKA, 15 leggyakoribb asszociáció

A muzika (a zene szerb megfelelője) asszociációi hasonlóan a fogalmi metonímia elvein alapulnak.

A klavir ('zongora', 1. hely), gitara ('gitár', 2. hely), violina ('hegedű', 7. hely) és instrumenti ('hangszerek', 3. hely) asszociációk a zenei eszközök központi szerepét képviselik, amelyek egyben a legnépszerűbbek.

A note ('kotta', 11. hely) és a sviranje ('muzsikálás', 14. hely) szavak szintén a zene létrehozásának és lejegyzésének folyamatára utalnak. A pesma ('dal', 13. hely) és pesme ('dalok', 9. hely) a zenei alkotások konkrét formáit jelölik.

A slušati ('hallgatni', 8. hely) és slušalice ('fülhallgató', 10. hely) a zene befogadásának módjai, különös tekintettel a technológia szerepére.

A ples ('tánc', 5. hely) és žurka ('buli', 12. hely) a zene társas és szórakoztató létére utalnak, amelyek a közösségi élményeket helyezik előtérbe.

A rock (4. hely) és pop (6. hely) zenei műfajokat írnak le, míg a muzička škola ('zeneiskola', 15. hely) a zenei oktatás intézményét reprezentálja, ami közvetítőfogalomként hozzáférést biztosít az egészhez, ami a zene.

Érdekes megfigyelni, hogy mindkét esetben (zene, muzika) kiemelt szerepet kapnak a hangszerek; a muzika hívószóra kapott asszociációknál a violina ('hegedű') is szerepel. Továbbá figyelemre méltó, hogy a muzika asszociációi között megjelenik a sviranje ('muzsikálás') és a muzička škola ('zeneiskola'), amelyek a zenei tanulásra és előadásra utalnak. Ezzel szemben a zene asszociációinál az előadás kevésbé hangsúlyos, és az oktatás egyáltalán nem jelenik meg. Ebből azt következtethetjük, hogy mivel a zenei oktatás (a zeneiskolákban) általában szerb nyelven történik, ezért a magyar diákok esetében is indokolt, hogy a zenei oktatással kapcsolatos asszociációk nagyobb valószínűséggel forduljanak elő szerb nyelven.

TEMPLOM, 15 leggyakoribb asszociáció

A templom szóval kapcsolatos asszociációkat nézve megfigyelhetjük, hogy a kivetített szó és a kapott asszociációk között szintén metonimikus kapcsolat található, méghozzá a *rész az egész helyett* típusú metonímia. Ez a fogalmi viszony lehetővé teszi, hogy a templomhoz társított elemek, például személyek, tárgyak vagy tevékenységek, az egész templom fogalmat reprezentálják.

A pap (1. hely), Isten (2. hely), kereszt (3. hely), Jézus (6. hely) és hívők (11. hely) asszociációk egyaránt a templom funkciójához és vallási jelentéséhez kapcsolódnak. A pap metonimikusan azokat az embereket képviseli, akik a templomot működtetik és a vallási szertartásokat vezetik, a hívők a templomba járnak, míg az Isten a templom szakrális mivoltára utal. A kereszt mint tárgy, a templomhoz tartozó vallási és fizikai jelkép, amely a keresztény vallás legfontosabb szimbóluma.

A mise (4. hely), ima (8. hely) és imádkozás (9. hely) a templomban zajló vallási tevékenységeket jelölik. Ezek az események a templom funkcióját hangsúlyozzák, és metonimikusan helyettesítik magát a helyszínt.

A vasárnap (10. hely) és karácsony (15. hely) időbeli meghatározást adnak az asszociációknak, mivel ezek a templomhoz kötődő leggyakoribb vallási események időpontjai.

A hit (5. hely) és vallás (7. hely) absztrakt fogalmak, amelyek metonimikusan a templomhoz kapcsolódnak, mivel ez az a hely, ahol ezeket gyakoroljuk.

Mindemellett sűrűn előforduló asszociáció a keresztény (13. hely), valamint a bér málkozás (12. hely) és elsőáldozás (14. hely), amelyek konkrét vallási cselekményekhez kötődnek, melyek a templomban zajlanak le.

CRKVA, 15 leggyakoribb asszociáció

A crkva (a templom szerb megfelelője) hívószóra kapott asszociációk szintén a *rész az egész helyett* típusú metonímiára épülnek, bár különböznek a magyar templom asszociációitól.

A Bog ('Isten', 1. hely) és Isus ('Jézus', 5. hely) asszociációk a templom szakrális jelentését emelik ki, míg a krst ('kereszt', 2. hely), vera ('hit', 13. hely), molitva ('ima', 4. hely) és krštenje ('keresztelés', 10. hely) az épülethez és a keresztény valláshoz kapcsolódó tárgyat és eseményt, azaz szertartást képviselik.

A bela ('fehér', 7. hely) asszociáció a templom mint épület színére, vagy metaforikusan a tisztaságra, békére és szentségre utalhat. Érdekes megemlíteni, hogy Vajdaságban, a dél-bánsági körzetben található egy Bela Crkva (magyarul Fehértemplom) nevű település is, így a crkva mint az egyik komponense könnyen felidézheti a másikat, mivel ez a szókombináció gyakran előfordul.

A pop ('pap', 3. hely) és popa ('pap', 14. hely) a templomi szertartások fő vezetőit jelölik, így ők metonimikusan helyettesítik a templom funkciót.

A nedelja ('vasárnap', 11. hely) a templomi vallási gyakorlat szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró nap.

A pravoslavci ('pravoszlávok', 12. hely) és Sveti Sava ('Szent Száva', 9. hely) a szerb ortodox vallás és kultúra jelentőségét tükrözik, míg a Uskrs ('húsvét', 15. hely) az ünnepi szertartást hangsúlyozza, ami szintén a templomon belül zajlik.

A ljudi (6. hely) és velika (8. hely) az emberi és fizikai dimenziókat reprezentálják.

A magyar és a szerb nyelv asszociációi között kulturális és vallási eltérések észlelhetők: a magyar templom hívószóra kapott asszociációk főként a katolikus szertartásokra és eseményekre utalnak, míg a szerb crkva asszociációinak listája az ortodox vallást hangsúlyozza (például: Sveti Sava). Ezek az eltérések jól tükrözik a különböző vallási és kulturális hátteret.

A hívószavakra kapott asszociációk hierarchikus elrendeződése

Eleanor Rosch (1978, 28) a *Principles of Categorisation* című munkájában megírja, hogy kutatásának célja az lenne, hogy megmagyarázza, hogyan jelennek meg a kategóriák egy adott kultúrában és annak nyelvében, valamint hogyan tükrözik ezek a kategóriák az adott kultúra világképét. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálat középpontjában az a kérdés áll, hogy egy kultúra hogyan strukturálja a valóságot a kategóriák segítségével, illetve hogyan válnak ezek a kategóriák érthetővé és hasznossá a kultúrán belül. Rosch nem a kategóriák eredetének biológiai vagy fejlődési aspektusait vizsgálja, hanem a kategóriák kulturálisan meghatározott, már meglévő struktúráját és jelentését. Így tehát arra összpontosít, hogy az emberek milyen elvek és minták alapján formálják meg a kategóriákat, a taxonómiai rendszereket és azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák, hogy miért tekintenek bizonyos dolgokat egy kategória tipikus példájának, azaz prototípusának.

A taxonómiai rendszer alatt a kategória rendszerezett hierarchikus struktúráját értjük, amelyről az *Eleanor Rosch prototípus-elmélete* fejezetben írtunk, ahol horizontális és vertikális viszonyban álló szintekről beszéltünk. Jelen kutatásunkban a magyar és szerb hívószavakra kapott prototipikus asszociációk összevetése mellett a hierarchiában való elhelyezkedésükre is kíváncsiak voltunk, így a következő fejezetet ezek elemzésére szánjuk, ismét figyelembe véve a két nyelvet és a köztük felmerülő eltéréseket.

A 15 leggyakrabban előforduló asszociáció szintjének meghatározása a taxonómián belül

Rosch három vertikális (magassági) szintet különböztet meg: fölérendelt szintet (*superordinate categories*), alapszintet (*basic level categories*) és alárendelt szintet (*subordinate categories*) (Rosch et al. 1976, 385). Ezek szerint osztottuk fel a kutatásunkban felhasznált hívószavakra kapott asszociációkat. Egyrészt figyelembe vettük és elemeztük azokat az asszociációkat, amelyeket az adatközlőink a legsűrűbben generáltak a kivetített fogalom láttán mindkét nyelven. Az *asszociációk vizsgálata a fogalmi metonímia tükrében* című fejezetben minden elemzéshez egy táblázatot csatoltunk, amely információkat tartalmaz az asszociációk szintjeiről is. Összevetve őket arra az eredményre jutottunk, hogy a magyarban

4 főlérendelt szintű (a táblázatban az 1-es számmal jelöltek), 66 alapszintű (a 2-es számmal jelöltek) és 2 alárendelt szintű (a 3-as számmal jelöltek) kategória található, míg a szerbben 4 főlérendelt szintű, 62 alapszintű és 4 alárendelt szintű kategóriát tartalmaz a hívószavakra generált 15 leggyakoribb asszociáció.¹⁷ A számok egyértelműen kimutatják, hogy a hívószavakra feljegyzett prototipikus asszociációk többsége az alapszintű kategóriába sorolandó, míg kis számban fordulnak elő az alárendelt kategóriák, és még kevesebb a főlérendelt kategória. Erre a jelenségre magyarázatot Rosch (1975) *Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories* című munkájában is lelhetünk, miszerint az alapszintű kategóriák azért különlegeseek, mert ezekben a tulajdonságok a legjobban megkülönböztetik a kategória tagjait más kategóriák tagjaitól. Ő példaként a szék kategóriát hozza fel, miszerint ha arra gondolunk, az alapszintű kategória elegendő információt ad anélkül, hogy túl általános vagy túlságosan részletes lenne. A főlérendelt kategóriák, mint például a bútor, kevésbé hasznosak ebből a szempontból, mert túl általánosak, így kevesebb közös tulajdonság köti össze a kategórián belüli tagokat. Az alárendelt kategóriák, mint például a konyhai szék, szintén problémásak lehetnek, mert ezek tulajdonságai gyakran átfednek más hasonló alárendelt kategóriákéval, mint például a nappali szék. Emiatt az alapszintű kategóriák, mint például a szék, a leginformatívabbak és a legérthetőbbek, ezért ezeket használjuk leggyakrabban a mindennapi kommunikációban és gondolkodásban (Rosch 1975, 586–587).

Az összes asszociáció szintjének meghatározása a taxonómián belül

A hívószavanként 15 leggyakrabban előforduló asszociáció mellett figyelembe vettük a kutatás során szerzett összes asszociációt, és elemeztük őket a taxonómia alapján. A szintjeiket meghatározva megszámoltuk, hány főlérendelt, alap- és alárendelt szintű kategória van. A következő táblázat átfogó betekintést nyújt a hívószavakra generált asszociációk számáról a szintjeik szempontjából.

¹⁷ A táblázatokban a 4-es számmal jelölt asszociációkat mint kategóriákat figyelmen kívül hagytuk, ugyanis a főnévtől eltérő szófajjal rendelkeznek, és így a kategóriahierarchiakon kívül esnek (esetünkben ezek melléknevek és igék). De Deyne és munkatársai (2011, 249) a *Graded structure in adjective categories* című munkájában arról olvashatunk, hogy a főnevek és a melléknevek kategorizálása eltér egymástól. A főnevek jól illeszkednek hierarchikus rendszerekbe (például: madarak → veréb), és ezekben a kategóriákban tipikussági különbségek is megfigyelhetők (pl. a veréb tipikusabb madár, mint a strucc).

Ezzel szemben a melléknevek nem illenek ilyen hierarchikus rendszerekbe, mert azok jelentése gyakran kontextusfüggő (pl. a kicsi mást jelent egy elefántnál, mint egy légnél). Emellett egyetlen melléknév többféle jelentéssel bírhat különböző helyzetekben. Ezért nehezebb őket egy egyszerű kategorizációs rendszerbe illeszteni, mint a főneveket. A mellékneveknél a tipikusság és a kategorizáció sokkal bonyolultabb, mert ezek nem rögzített hierarchiákban működnek, hanem inkább a használat és a kontextus határozza meg őket.

	szintek			
hívószavak	1	2	3	1+2+3
TUDOMÁNY	42	95	19	156
NAUKA	19	74	12	105
HAJÓ	13	138	24	175
BROD	12	100	12	124
LABDA	14	99	1	114
LOPTA	13	81	4	98
NYÚL	9	81	21	111
ZEC	7	66	11	84
ZENE	18	126	23	167
MUZIKA	4	100	24	128
TEPLOM	7	93	45	145
CRKVA	10	65	18	93

9. táblázat. A hívószavakra kapott összes asszociáció szintjének felvázolása

A 9. táblázat adatait figyelembe véve hasonló következtetésre jutunk, mint a hívószavakra generált 15 leggyakoribb asszociáció szintjeinek elemzésénél. Ebben az esetben is mind a magyar, mind a szerb nyelvű hívószavakra kapott asszociációk többsége az alapszintű kategória tagjai (összesen a magyarban 103 fölérendelt szintű, 632 alapszintű és 133 alárendelt szintű kategória, míg a szerb-ben 65 fölérendelt szintű, 486 alapszintű és 81 alárendelt szintű kategória van).

A nyelvek szerepe az asszociációs vizsgálat eredményeinél

Az előbbieken felsorolt kutatási kérdéseink mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy van-e szignifikáns különbség a különböző szintű kategóriák számában nyelvtől függően. Erre a célra egy páros t-próbát¹⁸ használtunk. A vizsgálat eredményei a következők: a magyar és a szerb fölérendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,1813$), valamint az alárendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,1061$) nincs szignifikáns különbség. Az alapszintű kategóriába eső asszociációk esetében szignifikáns különbség áll

¹⁸ A statisztikai számításokat a *statskingdom.com* weboldal használatával végeztük el.

fenn ($p = 0,0007979$) a két nyelv összevetésénél, miszerint több a magyar nyelvű hívószóra magyarul generált alapszintű kategóriába eső asszociáció.

A kérdőívünkben szereplő hatodik kérdésnél egy hét pontból álló skálán a kísérleti alanyoknak egy számot kellett bejelölniük aszerint, hogy saját megítélésük szerint mennyire tudnak magyarul és szerbül (1 – egyáltalán nem, 7 – kitűnően). Ezzel mértük le a későbbiekben az alanyok nyelvtudását, és állapítottuk meg, hogy 19 alanyt tekinthetünk a 164-ből egyszintűnek, avagy teljes kétnyelvűnek (complete bilinguals).¹⁹ Ebből kiindulva arra a kérdésre is kerestük a választ, hogy vajon a kritériumunknak megfelelő teljes kétnyelvűek esetében milyen eredményt kapunk, fennáll-e esetleg náluk is szignifikáns különbség a két nyelv asszociációinak számát illetően, figyelembe véve azok státuszát a taxonómiai rendszerben.

A következő táblázatok a 19 teljes kétnyelvű alanytól kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociációt és annak szintjeit tükrözik.

sorszám	TUDOMÁNY	össz.	szint	NAUKA	össz.	szint
1.	BIOLÓGIA	19	2	FIZIKA	6	2
2.	FIZIKA	6	2	ŠKOLA	5	2
3.	TANULÁS	6	2	BIOLOGIJA	3	2
4.	TUDÁS	6	2	HEMIJA	3	2
5.	ISKOLA	5	2	MATEMATIKA	3	2
6.	EGYETEM	4	2	ZNANJE	3	2
7.	KÉMIA	4	2	GEOGRAFIJA	2	2
8.	MATEK	4	2	TEŠKO	2	4
9.	KÍSÉRLET	4	2	NAUČNICI	2	2
10.	KÖNYVEK	4	2	LABORATORIJA	2	2
11.	TUDÓSOK	3	2	UČITI	2	4
12.	KUTATÁS	2	1	KNJIGE	1	2
13.	NEHÉZ	2	4	PROFESOR	1	2
14.	FELTALÁLÁS	1	1	UČENICI	1	2
15.	FÖLDRAJZ	1	2	UČENJE	1	2

10. táblázat. A 19 teljes kétnyelvű alany által a TUDOMÁNY és NAUKA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

¹⁹ A kétnyelvűséget meghatározó kritériumunkról bővebben a *Metodológia* fejezetben lehet olvasni.

sorszám	HAJÓ	össz.	szint	BROD	össz.	szint
1.	TENGER	15	2	MORE	12	2
2.	VÍZ	10	2	VODA	10	2
3.	ÓCEÁN	5	2	OKEAN	4	2
4.	KALÓZ	4	2	RIBE	4	2
5.	HAL	3	2	LETO	3	2
6.	UTASOK	3	2	VELIKI	3	4
7.	NYÁR	2	2	OSTRVO	3	2
8.	UTAZÁS	2	2	LJUDI	2	2
9.	NAGY	2	4	TITANIC	2	3
10.	HULLÁM	2	2	PIRATI	2	2
11.	CSÓNAK	2	2	KAPETAN	2	2
12.	PART	2	2	DRVO	1	2
13.	VAS	2	2	JEZERO	1	2
14.	FA	1	2	MALI	1	4
15.	FOLYÓ	1	2	PUTOVANJE	1	2

11. táblázat. A 19 teljes kétnyelvű alany által a HAJÓ és BROD hívószavakra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociáció

sorszám	LABDA	össz.	szint	LOPTA	össz.	szint
1.	JÁTÉK	9	1	KOŠARKA	8	2
2.	FOCI	7	2	FUDBAL	7	2
3.	RÖPLABDA	7	2	IGRA	6	1
4.	GYEREKEK	5	2	ODBOJKA	6	2
5.	SPORT	5	2	DECA	5	2
6.	KOSÁRLABDA	4	2	CRVENA	3	4
7.	BARÁTOK	3	2	SPORT	3	2
8.	KEREK	3	4	IGRALIŠTE	2	2
9.	JÁTSZÓTÉR	3	2	KRUG	2	2
10.	VÍZILABDA	3	2	OKRUGLO	2	4
11.	PUHA	3	4	DRUŠTVO	2	2

12.	GYEREKKOR	2	2	DETINJSTVO	2	2
13.	JÁTSZÁS	2	2	VELIKA	2	4
14.	SZÓRAKOZÁS	2	2	MALA	2	4
15.	SZÍNES	2	4	VAZDUH	2	2

12. táblázat. A 19 teljes kétnyelvű alany által a LABDA és LOPTA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	NYÚL	össz.	szint	ZEC	össz.	szint
1.	FEHÉR	6	4	USKRS	7	3
2.	HÚSVÉT	6	3	ŽIVOTINJA	7	1
3.	ERDŐ	5	2	ŠARGAREPA	5	2
4.	ÁLLAT	3	1	UŠI	5	2
5.	BARNA	3	4	BELI	4	4
6.	CUKI	3	4	ŠUMA	4	2
7.	KICSI	3	4	SKOK	3	2
8.	RÉPA	3	2	LIVADA	3	2
9.	TOJÁS	3	2	BRZO	2	4
10.	SÁRGARÉPA	3	2	MALI	2	4
11.	FÜL	3	2	REP	2	2
12.	FŰ	2	2	TRAVA	2	2
13.	FÜLEK	2	2	SLADAK	2	4
14.	GYORS	2	4	DIVLJA	2	4
15.	GYORSASÁG	2	2	JAJE	2	2

13. táblázat. A 19 teljes kétnyelvű alany által a NYÚL és ZEC hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	ZENE	össz.	szint	MUZIKA	össz.	szint
1.	HANGSZER	5	2	KLAVIR	5	2
2.	HANGOS	5	4	INSTRUMENTI	4	2
3.	BULI	4	2	GITARA	3	2
4.	TÁNC	4	2	ŽURKA	3	2

5.	MOZART	4	3	PLES	3	2
6.	GITÁR	3	2	MOZART	3	3
7.	HANG	3	2	ROCK	2	3
8.	ZONGORA	3	2	VIOLINA	2	2
9.	ÓRA	3	2	POP	2	3
10.	DOB	2	2	DRUŠTVO	2	2
11.	ÉNEK	2	2	GLASNA	2	4
12.	ISKOLA	2	2	JAZZ	1	3
13.	KOTTA	2	2	LEPA	1	4
14.	NYUGALOM	2	2	PESME	1	2
15.	ÉLVEZET	2	2	PEVAČ	1	2

14. táblázat. A 19 teljes kétnyelvű alany által a ZENE és MUZIKA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	TEMPLOM	össz.	szint	CRKVA	össz.	szint
1.	MISE	14	2	POP	8	2
2.	HIT	11	2	BOG	6	2
3.	PAP	9	2	MOLITVA	4	2
4.	ISTEN	7	2	KRST	3	2
5.	JÉZUS	6	2	LJUDI	3	2
6.	IMA	5	2	HRISTOS	3	2
7.	KERESZT	3	2	MISA	2	2
8.	KERESZTÉNY	3	2	ANĐELI	2	2
9.	VALLÁS	3	1	KRŠTENJE	2	2
10.	EMBEREK	3	2	BAKA	2	2
11.	FEHÉR	2	4	BELA	2	4
12.	HÍVŐK	2	2	ISUS	2	2
13.	ELSŐÁLDOZÁS	2	2	SVETI SAVA	1	3
14.	ÜNNEP	2	1	VELIKA	1	4
15.	PÜSPÖKÖK	3	2	DEDA	1	2

15. táblázat. A 19 teljes kétnyelvű alany által a TEMPLOM és CRKVA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

Összesen 78 magyar nyelvű asszociáció született, melyek közül 6 a fölérendelt szintű, 70 az alapszintű, 2 pedig az alárendelt szintű kategória tagja. Szerb nyelvű asszociációból mindössze öttel kevesebbet generáltak a teljes kétnyelvű alanyaink, azaz 73-at, amelyből 2 a fölérendelt szintű, 64 az alapszintű, míg 7 az alárendelt szintű kategóriába sorolandó.

A két nyelven generált asszociációk szignifikanciaszintjének meghatározására az előbbihez hasonlóan ismét egy páros t-próbát végeztünk, melynek eredménye a következő: a magyar és a szerb fölérendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,4112$), valamint az alárendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,08222$) nincs szignifikáns különbség. Az alapszintű kategóriába tartozó asszociációk esetében pedig a p -érték éppen csak meghaladja a szignifikanciaszintként megállapított 0,05-ös alfa szintet ($p = 0,05774$). Ez azt jelenti, hogy a magyar és a szerb nyelvű alapszintű asszociációk száma között nincs igazán jelentős különbség. Összefoglalva, egyik esetben sem mutatkozik szignifikáns különbség, tehát a 19 teljes kétnyelvűnek tekintett kísérleti alanyunk mindkét nyelven generált szóasszociációi között, figyelembe véve mindhárom kategóriaszintet, nincs szignifikáns különbség. Az eredmények azt tükrözik, hogy a teljes kétnyelvűnek tekintett alanyok mindkét nyelven hasonlóan teljesítettek az asszociációk generálásában. Ez összhangban van az alanyok nyelvi önértékelésével, miszerint mindkét nyelvet egyforma szinten ismerik. Az, hogy az alapszintű kategóriában a p -érték közel esett a szignifikanciaszinthez, arra utalhat, hogy a nyelvi környezet vagy az egyéni tapasztalatok kisebb mértékben befolyásolták az asszociációk generálását, de ezek az eltérések statisztikailag nem jelentősek.

A kutatásunk úgyszintén jelentős kérdése az, hogy milyen mértékben találhatók egyezések a magyar és szerb nyelven generált asszociációk között, tehát mekkora arányban kaptunk azonos jelentésű válaszokat a két nyelven a kivetített szavakra kapott asszociációk alapján. Az adatok elemzése során százalékos számításokat végeztünk, amelyek segítségével képet kaphattunk az egyezések és eltérések arányáról. Eredményeink azt mutatják, hogy bár léteznek egymásnak megfelelő asszociációk, a többségük mégis különbözik. Konkrét példaként említhető a hajó hívószó, melynél a magyar és szerb asszociációk között 75 pár egyezik a 202 asszociációból, amely 37%-os egyezési arányt jelent, a tudomány hívószó esetében pedig 69 egyező pár volt a 185 asszociációból, ami szintén 37%-ot tesz ki. Ez egy viszonylag alacsony egyezési arány, bár ki kell hangsúlyozni, hogy ennek ellenére a 15 leggyakrabban előforduló asszociáció között igen magas a megegyezés, azaz 73,3% a hajó hívószónál és úgyszintén 73,3% a tudomány hívószónál. Ez azt jelenti, hogy bár különbözik az anyanyelvi és a környezetnyelvi mentális lexikon (kulturális okokból kifolyólag, illetve a szókincs nagysága miatt), mégis a prototípusok nagyvonalakban megegyeznek, ami

előtérbe hozza a prototipikus fogalomalkotás jelentőségét a nyelvelsajátításban és a gondolkodásban.

Összegzés

E kutatás a magyar (anyanyelv) és a szerb (környezetnyelv) hívószavakra kapott asszociációk kvalitatív elemzésével foglalkozik a prototípus-elméletre támaszkodva. Az elemzés célja, hogy betekintést nyújtson a vajdasági magyar ajkú diákok kétnyelvű mentális lexikonának működésébe, valamint rálátást nyújtson a nyelvi és kulturális hatások szerepére, amelyek kihatással vannak az asszociációk helyére a taxonómiai rendszeren belül.

Az eredmények több szempontból is jelentősek. Az asszociációk elemzése során kimutatható, hogy az anyanyelvi (magyar) és környezetnyelvi (szerb) szavakra generált asszociációk eltéréseket mutattak. A magyar nyelvű asszociációk gyakrabban tükröztek érzelmi kötődéseket (például a hajó hívószóra kapott utazás és élmény asszociációk), míg a szerb nyelvű válaszok inkább az iskolai oktatás és a formális környezet hatását tükrözték (például a nauka hívószóra kapott Nikola Tesla, vagy a crkva hívószóra kapott Sveti Sava asszociációk). Az eltérések összhangban állnak azzal a felfogással, miszerint a társadalmi és kulturális kölcsönhatások meghatározzák a nyelv használatát és működését.

A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye, hogy a hívószavakra kapott asszociációk hierarchikus rendszere megegyezik a Rosch-féle prototípus-elmélettel. A kísérleti alanyok az alapszintű kategóriákat részesítették előnyben, mind az anyanyelv, mind a környezetnyelv esetében. Az asszociációk taxonómiai rendszeren belüli elhelyezkedésüket vizsgálva eltérések figyelhetők meg a két nyelv esetében az alapszintű asszociációk mennyiségére nézve, amely szerint szignifikáns különbség merül fel a magyar nyelvű asszociációk javára. Ezzel szemben a magyar és a szerb nyelvű főlérendelt és alárendelt szintű kategóriába tartozó asszociációk összevetésekor nem mutatkozott szignifikáns különbség. Ez arra utal, hogy a főlérendelt és alárendelt szintű kategóriákhoz tartozó fogalmak szerveződése és használata hasonló a vajdasági kétnyelvű diákok mentális lexikonában, függetlenül attól, hogy magyarul vagy szerbül generálták az asszociációkat. Az alapszintű kategóriák a mindennapokban gyakran használt fogalmak, amelyek sok közös jellemzővel bírnak. Amennyiben a két nyelv között ezen a szinten vannak különbségek (mint a mi esetünkben), az arra utal, hogy a kétnyelvűek érzelmei és a nyelvtanulás során szerzett tapasztalataik hatással vannak a fogalmak mentális lexikonban való rendszerezésére. Ezzel szemben a főlérendelt és az alárendelt szintű kategóriák jobban hasonlítanak a két nyelvben, ami azt mutatja, hogy ezek kevésbé függenek az érzelmi és kulturális tényezőktől.

A kutatásunk arra is választ szerzett, hogy milyen mértékben születtek azonos asszociációk a magyar és a szerb kivetített szavakra. Az eredmények szerint a magyar és a szerb asszociációk csak kisebb részben egyeznek, az egyezési arány pedig 37% körül forog. Amennyiben viszont a 15 leggyakoribb asszociációt vesszük figyelembe, a megegyezések aránya 73,3%. Így tehát, annak ellenére, hogy az anyanyelvi és a környezetnyelvi mentális lexikon eltér, a prototípusok megegyezése rámutat a prototipikus fogalomalkotás fontosságára a nyelvelsajátításban és a gondolkodásban egyaránt.

A kutatás eredményei segítenek mélyebben megérteni, hogyan befolyásolja a nyelv és a kultúra az emberek gondolkodását és az általa generált asszociációit. Ez különösen fontos a kétnyelvűség vizsgálatában, ahol a nyelvek közötti eltérések a mentális lexikon szerveződésében mutatkoznak meg. Így e kutatás eredményei más kétnyelvű közösségek esetében is relevánsak lehetnek, így felhasználhatóak és figyelembe vehetőek a kontrasztív nyelvészeti vizsgálatoknál.

A jövőben e kutatás továbbfejleszthető különböző életkorú és nyelvi háttérrel rendelkező kétnyelvű alanyok bevonásával is.

Irodalom

- Aitchison, Jean. 2012. *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. 4th ed. John Wiley & Sons, Inc.
- Bañcerowski, Janusz. 2003. Az ábrázolás fogalma a kognitív nyelvészetben. *Magyar Nyelvőr* 127 (2): 196–205.
- Barsalou, W. Lawrence. 1991. Deriving Categories to Achieve Goals. *Psychology of Learning and Motivation* (27): 1–64. doi:10.1016/s0079-7421(08)60120-6
- Bátori Zsolt. 2000. Két elmélet a nyelvről: Wittgenstein Értekezés-kritikája a Filozófiai vizsgálódásokban. *Magyar Filozófiai Szemle* 1. <https://epa.oszk.hu/00100/00186/00006/batori.htm> (2025. jún. 5.)
- Brown, Roger. 1958. *Words and things: A study of a problem in philosophical psychology*. The Free Press.
- Costa, Albert – Foucart, Alice – Arnon, Inbal – Aparici, Melina – Apesteguia, Jose. 2014. “Piensa” twice: On the foreign language effect in decision making. *Cognition*, 130 (2): 236–254. doi:10.1016/j.cognition.2013.11.010
- Cruse, D. Alan. 1986. *Lexical semantics*. Cambridge University Press.
- De Deyne, Simon – Voorspoels, Wouter – Verheyen, Steven – Navarro, Danielle – Storms, Gert. 2011. Graded structure in adjective categories. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society* (33): 249–254.
- Evans, Vyvyan. 2007. Prototypes, polysemy, and word-meaning. In *The Cognitive Linguistics Reader*, edited by Vyvyan Evans, Benjamin K. Bergen, and Jörg Zinken. 127–145. London: Equinox Publishing.

- Forgács Erzsébet. 2003. A kódváltás, a transzfer, az interferencia és a mentális lexikon kérdéséhez magyar–német kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiiban. *Modern Filológiai Közlemények* 5 (2): 20–41.
- Galton, Francis. 1883. *Inquiries into Human Faculty and Its Development*. Macmillan.
- Gósy Mária. 2000. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Egyetemi Könyvtár, Corvina.
- Grabovac Beáta. 2015. Verbális érzelmi töltésű ingerek, idegennyelv-hatás és döntéshozatal kétnyelvűeknél. In *Ünnep*, szerk. és a szöveget gondozta Csányi Erzsébet. 171–179. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Bölcsészettudományi Kar.
- Hampton, A. Hampton. 2006. Concepts as Prototypes. *Psychology of Learning and Motivation* (46): 79–113. doi:10.1016/s0079-7421(06)46003-5
- Havas Ferenc. (n. d.). A nyelv elsődlegessége. In *Pannon Enciklopédia*. Arcanum. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-nyelv-alapjai-3249/nyelv-es-gondolkodas-havas-ferenc-3297/a-nyelv-elsodlegessege-329E/> (2024. szept. 16.)
- Hoffmann, Charlotte. 1991. *An Introduction to Bilingualism*. New York: Longman.
- Juszkán Petra. 2023. Nyelvek mezsgyéjén: Az anyanyelv, az idegen nyelv és a környezetnyelv státusza a munkamemóriában. *Philos* 8 (1–2): 35–49. https://philos.rs/philos-2021_1-2-2-2/ (2025. jún. 5.)
- Kovács László. 2011. *Nyelvi hálózatok és a mentális lexikon*. Pécs: Pannon Egyetem.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kroll, F. Judith – Stewart, Erika. 1994. Category Interference in Translation and Picture Naming: Evidence for Asymmetric Connections Between Bilingual Memory Representations. *Journal of Memory and Language* 33 (2): 149–174. doi:10.1006/jmla.1994.1008
- Laczkó Mária. 2014. A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében a tinédzserek anyanyelv- és idegennyelv-elsajátítási folyamatában. *Anyanyelv-pedagógia* 7 (2) <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=513> (2024. máj. 19.)
- Lakoff, George. 1987. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
- Lengyel Zsolt. 2008. *Magyar asszociációs normák enciklopédiája I. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. 87. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Zsolt. 2011. A mentális lexikon metamorfózisai. In *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: Pszicholingvisztikai tanulmányok II.*, szerk. és a szöveget gondozta Navracsics Judit – Lengyel Zsolt. 11–19. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Zsolt. 2012. *Szóról szóra*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Libárdi Péter. 2017. *A mentális lexikon több szempontú vizsgálata*. Budapest: ELTE.
- Mackey, F. William. 1970. A typology of bilingual education. *Foreign language annals* 3 (4): 596–606.
- Marcos, R. Luis. 1976. Bilinguals in Psychotherapy: Language as an Emotional Barrier. *American Journal of Psychotherapy* 30 (4): 552–560. doi:10.1176/appi.psychotherapy.1976.30.4.552
- Márku Anita. 2012. Kárpátaljai kétnyelvűség: a kódváltás pszicholingvisztikai szempontú megközelítése. In *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*, szerk. és a szöveget gondozta Navracsics Judit – Szabó Dániel. 237–246. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Navracsics Judit. 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Navracsics Judit. 2009. Lengyel Zsolt: Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I. *Hungarológiai Évkönyv* 10 (1): 219–222.
- Navracsics Judit. 2018. A kétnyelvű mentális lexikon – létezik egyáltalán? In *Kétnyelvűség – hátrány vagy esély?*, szerk. és a szövegeket gondozta Pásztor-Kicsi Mária. 9–27. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Neuberger Tilda. 2012. Szóelőhívás gyermekek szóasszociációiban és spontán beszédében. In *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*, szerk. és a szövegeket gondozta Navracsics Judit – Szabó Dániel. 85–94. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Neuberger Tilda. 2013. *Életkor-specifikus sajátosságok a spontán beszéd fejlődésében*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Neuberger Tilda. 2014. *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Oláh Attila. 2006. *Pszichológiai alapismeretek*. Bölcsész Konzorcium.
- Pavlenko, Aneta. 2008. Emotion and emotion-laden words in the bilingual lexicon. *Bilingualism: Language and Cognition* 11 (2): 147–164. doi:10.1017/s1366728908003283
- Pompa, Leon. 1967. Family Resemblance. *The Philosophical Quarterly* 17 (66): 63–69. doi:10.2307/2218366
- Rosch, Eleanor. 1975. Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7 (4): 573–605.
- Rosch, Eleanor. 1975. Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104 (3): 192–233.
- Rosch, Eleanor. 1978. *Principles of categorization*. University of California.
- Rosch, Eleanor. 1973. On the internal structure of perceptual and semantic categories. In *Cognitive development and the acquisition of language*, szerk. és a szövegeket gondozta T. E. Moore. 111–144. Academic Press.
- Rosch, Eleanor – Mervis, B. Carolyn – Gray, D. Wayne – Johnson, M. David – Boyes-Braem, Penny. 1976. Basic objects in natural categories. *Cognitive Psychology* 8 (3): 382–439.
- Taylor, R. John. 1991. *Linguistic Categorization*. Oxford: Clarendon Press.
- Telegdi Zsigmond. 1979. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. (Második kiadás). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Volterra, Virginia – Taeschner, Traute. 1978. The acquisition and development of language by bilingual children. *Journal of Child Language* 5: 311–326. [Reprinted (2007) In *The bilingual reader*. (ed.) L. Wei. 301–320. New York: Routledge.]
- Weinreich, Uriel. 1968. *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton.
- Yalçinkaya, Ali Can – Gökmen, Seda. 2022. Öntür kuramı: Yaş değişkeni ölçütünde bir inceleme. *DTCF Dergisi* 62 (2): 1515–1554.

Petra JUSKAN

KVALITATIVNA ANALIZA MAĐARSKIH I SRPSKIH ASOCIJACIJA REČI U SVETLU TEORIJE PROTOTIPA

Istraživanja asocijacija reči već dugo zauzimaju značajno mesto u oblasti psiholingvistike, jer omogućavaju detaljno sagledavanje organizacije mentalnog vokabulara. Kulturni faktori igraju važnu ulogu u tom kontekstu, te položaj bilingvalnih govornika poslednjih decenija izaziva veliko interesovanje među lingvistima. U okviru našeg istraživanja sprovedi smo eksperiment asocijacija reči sa učenicima osnovnih i srednjih škola u Vojvodini koristeći naizmenično mađarske (maternji jezik) i srpske (jezik sredine) reči. Cilj istraživanja bio je da ispitamo u kojoj meri se asocijacije na mađarske i srpske reči istog značenja međusobno razlikuju, kao i da li se mogu uočiti razlike između asocijacija napravljenih na maternjem i na jeziku sredine, posmatrano kroz prizmu nivoa kategorizacije zasnovane na prototipskoj teoriji Eleanor Roš (superordinirane, bazične i subordinirane kategorije). Naši rezultati pokazuju da, iako postoje određena poklapanja između asocijacija na maternjem i jeziku sredine, ispitanici u većini slučajeva prave različite asocijacije. Međutim, s obzirom na nivo kategorizacije, u oba jezika dominiraju pojmovi osnovnog nivoa. Takođe, ustanovljeno je da, iako je broj mađarskih asocijacija statistički značajno veći u poređenju sa srpskima, ta kvantitativna razlika ispoljava se isključivo na nivou osnovnih kategorija. Drugim rečima, ispitanici su superordinirane i subordinirane kategorije pravili u sličnom broju na oba jezika. Ovi nalazi mogu doprineti boljem razumevanju organizacije bilingvalnog mentalnog leksikona, kao i uticaja jezičkih i kulturnih faktora u psiholingvističkom kontekstu.

Ključne reči: asocijacije reči, teorija prototipa, bilingvalnost, jezik sredine, mentalni vokabular

Petra JUSZKÁN

QUALITATIVE ANALYSIS OF HUNGARIAN AND SERBIAN WORD ASSOCIATIONS IN LIGHT OF PROTOTYPE THEORY

Word association studies have long been a central focus of psycholinguistics, offering valuable insights into the organization of the mental lexicon. Culture plays a significant role in shaping these associations, and the bilingual context has garnered particular interest from linguists in recent decades. In this research, we conducted word association experiments with Hungarian-speaking primary and secondary school students in Vojvodina, using both Hungarian (mother tongue) and Serbian (environmental language) words. Our aim was to examine the extent to which the associations generated for Hungarian and Serbian words with the same meanings differ and whether these associations vary between the mother tongue and the target language according to Eleanor Rosch's prototype-based categorization levels (superordinate, basic, and subordinate categories). Our findings indicate that, while there are similarities between the associations in the native and the environmental languages, participants generally produce distinct associations for each language. In terms of categorization levels, most associations reflect basic-level concepts in both languages. Furthermore, although there are significantly more associations produced in Hungarian than in Serbian, this numerical

difference is primarily observed in basic-level categories, with the number of superordinate and subordinate categories remaining comparable across both languages. These results may contribute to a deeper psycholinguistic understanding of the organization of the bilingual mental lexicon, as well as the influence that language and culture have on it.

Keywords: word association, prototype theory, bilingualism, environmental language, mental lexicon